

Education and the circulation of knowledge in Münif Pasha: The selection, instruction, and public dissemination of useful knowledge

Nihal ÖZDEMİR

 0000-0003-1039-9249, E-mail: nihalfiratozdemir@gmail.com

Institution: Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul, Türkiye,

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

Abstract: This article examines Münif Pasha's educational thought in the context of Ottoman modernization not merely as a limited reform discourse concerning school organization, child upbringing, or teaching methods, but as a comprehensive vision woven around the selection, organization, adaptation, dissemination through appropriate means, and transformation into public benefit of knowledge. The central claim of the study is that Münif Pasha did not confine education (maarif) to the narrow field of institutional schooling; on the contrary, he approached the questions of which knowledge should be deemed useful, by what methods it should be taught, how it should be simplified and made understandable, and through which social channels it should be disseminated all within the same intellectual framework. Accordingly, the article is based primarily on Münif Pasha's texts that illuminate the relationship he establishes between knowledge, education, publication, and progress especially The Importance of Children's Education (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân), An Introduction to the Science of Law (Medhal-i İlm-i Hukuk), and the preface to Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences] (Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi). The study shows that Münif Pasha did not treat elements such as useful knowledge, gradualism (tedric), plainness of expression (sehl-i ibare), translation, authorship, public lectures, libraries, reading rooms, and publishing as independent topics, but rather as components of a collective educational program aimed at the socialization of knowledge. In this respect, the study proposes to reposition Münif Pasha not merely as an educator, educational bureaucrat, or multifaceted Ottoman intellectual, but as a thinker who systematically reflects on the social function, circulation regime, and public legitimacy of knowledge. In doing so, the article develops a conceptual reading that re-evaluates Münif Pasha's thought through the axis of the publicization of knowledge within the literature on Ottoman educational history.

Research Article

Keywords:

Münif Pasha, education (maarif), circulation of knowledge, useful knowledge, Ottoman modernization

Received: 01.04.2026

Accepted: 02.06.2026

Published: 24.07.2026

Corresponding Author

Nihal Özdemir (nihalfiratozdemir@gmail.com)

To Cite This Article

Özdemir, N. (2026). Education and the circulation of knowledge in Münif Pasha: The selection, instruction, and public dissemination of useful knowledge. *Turkish History Education Journal*, 1, pp. 197-216.
<https://doi.org/10.17497/tuhed.1920971>

Introduction

During the Ottoman modernization period, the issue of education (maarif) was not limited merely to the opening of new schools, the renewal of curricula, or the changing of teaching methods. This process also brought with it questions such as which knowledge would be considered necessary, useful, and teachable, how this knowledge would be organized, disseminated, and associated with social benefit. In this respect, education is not just a field restricted to institutional learning; it is part of an intellectual and political vision that aims to spread knowledge to wide segments of society (Budak, 2012; Duran, 1986). In this framework, Münif Pasha does not see education as limited only to educational institutions and teaching methods. He considers it a multi-layered field that includes the processes of selecting, organizing, and transmitting knowledge to broad sections of society. From this perspective, Münif Pasha understands knowledge not merely as content to be learned, but as an element that must be organized and circulated in a way that produces social benefit. Therefore, his evaluations regarding education and maarif make it possible to address the socialization of knowledge during the Ottoman modernization process within a broader intellectual framework that transcends the narrow confines of the history of institutional education (Münif Pasha, 1299).

The existing literature on Münif Pasha largely centers on his multifaceted intellectual personality, his modern understanding of education, and his reformist approach to maarif, especially focusing on his work titled “The Importance of Children’s Education” (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân). These studies reveal Münif Pasha’s significance in child education, teaching methods, the issue of teachers, and educational thought. However, the principles according to which he selected knowledge, organized it, made it suitable for instruction, and circulated it in society have not been sufficiently discussed as a distinct problem. At this point, it is necessary to read Münif Pasha’s texts not only as pedagogical proposals or opinions on educational reform, but as parts of a broader intellectual initiative concerned with the conditions of the social transmission of knowledge (Akin, 1989; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

This article approaches Münif Pasha’s understanding of maarif as a vision based on the socialization of knowledge. The main aim of the study is to re-evaluate Münif Pasha’s educational thought through the axes of the circulation and publicization of knowledge. Accordingly, the article primarily focuses on texts by Münif Pasha that make visible the relationship he establishes between knowledge, education, publication, and progress, especially “The Importance of Children’s Education” (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân), “An Introduction to the Science of Law” (Medhal-i İlm-i Hukuk), and the preface to “Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences]” (Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi). The study focuses on the relationship between useful knowledge, teachability, gradualism, plainness of expression (sehl-i ibare), public dissemination, and progress. Thus, it will be shown that Münif Pasha’s educational thought is based not only on the reform of educational institutions, but also on the selection, organization, and transmission of knowledge to society at large.

Method

This study is qualitative research that aims to re-evaluate Münif Pasha’s understanding of education (maarif) through the axes of the circulation and publicization of knowledge. The primary method of the research is text-centered and interpretative analysis. In this regard, Münif Pasha’s texts that make visible the relationship between knowledge, education, publication, and progress especially The Importance of Children’s Education (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân), An Introduction to the Science of Law (Medhal-i İlm-i Hukuk), and the

Preface to *Mecmûa-i Fünûn* [Journal of Sciences] (*Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi*) have been treated as primary sources. During the examination process, these texts were not evaluated solely at the level of content. A conceptual analysis was conducted by considering the concepts used, recurring themes, and the relationships established among them. In this context, “useful knowledge,” “gradualism” (*tedrîc*), “plainness of expression” (*sehl-i ibare*), “Expansion of the Sciences and Education” (*intişâr-ı maârif*), and “progress” (*terakki*) were identified as the main analytical categories. In addition, Münif Pasha’s views were situated within their historical context, specifically regarding the transformation of education, publication, and the public sphere during the Ottoman modernization process. By making use of secondary literature, the approaches of existing studies toward Münif Pasha were identified; the position and contribution of the conceptual reading proposed by this article within the literature were also clarified. In this way, the research is not limited to descriptive analysis but instead presents an interpretative analysis that establishes connections among text, context, and literature.

Results

The analysis reveals that Münif Pasha’s understanding of education (*maarif*) cannot be reduced to a reformist vision limited solely to the organization of educational institutions. When his texts are read together, it becomes clear that *maarif* constitutes a coherent field of thought centered on the selection of knowledge, its adaptation for instruction, its expression in an appropriate language, and its dissemination in the public sphere. Within this framework, the following sections will evaluate, based on his texts, the social function Münif Pasha attributes to education, his conception of useful knowledge, his approach to teaching, the means of public dissemination he envisages, and his relationship with the idea of progress.

The Nature of Education and the Social Function of Knowledge in Münif Pasha

Münif Pasha’s conception of education (*maarif*) can be more clearly understood through the importance he attributes to the channels of knowledge circulation. In his view, the essence of the issue is not the preservation of sciences and arts (*ulûm* and *fünûn*) as an accumulated body of knowledge limited to a small circle. The real issue is the failure to disseminate and popularize this accumulation for the benefit of society. For this reason, the school alone does not constitute a sufficient framework. Journals, translations, libraries, reading rooms, and public lectures also count among the key vehicles of education. Münif Pasha was the leading figure and the main force behind the establishment of the Ottoman Scientific Society (*Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye*), which he modeled on the Royal Society of England (Batır, 2004). Founded around 1861–1863 to enlighten the public and foster an informed society, this society was largely Münif Pasha’s creation and served as a vehicle for disseminating his ideas. Under its auspices, a wide range of scientific activities took place, including writing books, producing translations, organizing public lectures, and holding meetings designed to promote the intellectual enlightenment of the country. Münif Pasha encouraged society members to debate new ideas during these meetings, prompting listeners to think and question. For example, in a speech given during the early years of the society, he drew attention to low literacy rates and made some of the earliest proposals for alphabet reform, such as the use of diacritical marks or writing letters separately (Batır, 2004; Tansel, 1953). In this respect, his idea of *maarif* should be read as a comprehensive intellectual initiative that links instruction with publication and institutional education with public transmission (Budak, 2012; Cunbur, 1964a; Güneş & Yılmaz, 2024; İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014).

Ultimately, the meaning Münif Pasha ascribes to education becomes clear in connection with the notion of progress (*terakki*). Here, progress refers not merely to a narrow

administrative reform program, but to a multi-layered transformation made possible by the penetration of knowledge into social life. Therefore, the dissemination of sciences and arts does not remain an activity that serves only the intellectual development of an enlightened elite. It is associated with the improvement of the country, the advancement of professions, and the strengthening of public benefit. Münif Pasha's insistence on child education, the issue of teachers, the gradual teaching of fundamental sciences, and the circulation of useful works should all be seen as manifestations of the same intellectual direction. In this context, knowledge is not a static accumulation; it becomes a foundational force that enables the material and spiritual progress of society (Akin, 1989; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

One of the aspects that makes Münif Pasha's understanding of education (maarif) distinctive is that he does not limit the issue of knowledge merely to its widespread dissemination. What stands out in his writings is which knowledge is deemed worthy of being transmitted to society and how it should be organized for instruction. For this reason, the idea of useful knowledge, for Münif Pasha, is not simply a general wish or a moral preference, but a fundamental criterion that determines the content of education. His emphasis on children's acquisition of literacy in their own language, arithmetic skills, and, subsequently, the sciences relevant to the profession or craft they would pursue shows that he closely connected knowledge with everyday life, occupation, and the needs of the country (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279). The natural consequence of this approach is an effort to sift and select the knowledge to be acquired. While Münif Pasha criticizes imposing rules on children that are beyond their level of understanding and are memorized without comprehension, he also suggests that the issue is not only about pedagogical methods. Here, the objection is directed as much at the content of instruction as at its form. For, in his view, teaching should prepare the student's mind for genuine benefit. Knowledge that has a practical counterpart in science, art, and professional life should be imparted gradually. In this respect, Münif Pasha's educational thought represents a dual intervention, focusing both on the mode of instruction and on the classification of knowledge (Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Münif Pasha's criticism at this point targets the transformation of instruction into a collection of rules disconnected from children's level of comprehension. In *The Importance of Children's Education (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân)*, he criticizes the teaching of subjects such as grammar, logic, and rhetoric (sarf, nahiv, mantık, and meânî) without conveying their true meaning, implying that the prevailing method of instruction fails to produce either genuine understanding or practical skill. According to him, this style, carried out under the impression of "I have learned" and "I have taught," merely results in parrot-like repetition. Rather than opening the student's mind, it condemns them to rote memorization. Thus, Münif Pasha's critique of teaching is not limited to a discussion of method; it also raises the question of how knowledge can be transformed into meaningful, useful, and intellectually beneficial content (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279). In this context, the gradualism (tedrîc) that Münif Pasha advocates is not simply a proposal for pedagogical facilitation. The essential issue is the sequencing of knowledge in accordance with the student's intellectual readiness, age, and future role. His insistence that basic skills such as language, writing, and arithmetic should first be acquired, followed by engagement with sciences relevant to professional and artistic life, shows that he seeks to reorganize instruction around the axis of social benefit. Thus, education ceases to be a mechanism of repetition that merely turns children into passive elements of the existing order. Instead, it becomes a formative domain aimed at raising individuals capable of responding to the needs of their era (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Pasha, 1279).

Münif Pasha's work *Medhal-i İlm-i Hukuk*, written in 1882 with reference to the work of Belgian jurist P. Namur, is the first "An Introduction to the Science of Law" textbook in Turkish

and constitutes a key component of the author's enlightenment project (Aykanat & Ülker, 2024). Münif Pasha, who regarded the modernization of Ottoman society as achievable through lasting "intellectual education" rather than political reforms, extended this vision of modernization guided by reason and science into the field of law as well. In his educational model, law is not simply a collection of rules to be memorized; it is a transformative intellectual tool that will elevate the state and society to the standards of the civilized world. With this awareness, he personally taught the course "An Introduction to the Science of Law" (Medhal-ı İlm-i Hukuk ve Hukuk-ı Tabiiye) for ten years at the School of Law (Mekteb-i Hukuk), preparing its principal textbook and aiming to transmit the West's systematic understanding of law to a new generation of jurists (Aykanat & Ülker, 2024). The content of the work and the author's theoretical approach to law directly reflect his progressive and enlightenment-oriented vision. The book is systematically divided into three main sections: the first deals with the foundations of the concept of law, customs and social conventions (örf and âdet), written law; the second addresses subfields such as natural, positive, political, criminal, and international law; and the third presents a comprehensive history of law from Antiquity to codification movements in Europe. The most striking enlightenment idea embedded in the intellectual foundation of this work is Münif Pasha's view of custom and tradition as obstacles to social progress, while written laws are seen as the most fundamental tools for achieving such progress and modernization (Aykanat & Ülker, 2024).

The "Mukaddime" published in the first issue of Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences] (Mecmûa-i Fünûn) was written by Münif Pasha himself, the leading figure of both the journal and the Ottoman Scientific Society (Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye). The authorship of the preface by Münif Pasha both directly and indirectly signals his leadership in the administration of the society and the journal. In the Mukaddime, it is stated that the society was established in Istanbul by knowledgeable individuals with the aim of spreading the sciences and useful arts (ulûm and fünûn), considered the source of happiness, throughout the Ottoman Empire, and that the journal was published to serve the public. The preface also outlines the publication principles of the journal, stating that it would be issued at least thirty-two pages each month. Moreover, it is emphasized that the language of the journal would be kept as simple and clear (sehlû'l-ibâre) as possible so that everyone could understand it. One of the most notable points in the text is the declaration that the journal would publish on topics of science and industry but would strictly avoid discussions of religion and contemporary politics (diyanet and zaman-ı hal politikıyyesi) (Işıl, 1986).

The connection that Münif Pasha establishes between science, art, and industry also acquires meaning within this same framework. His assertion that even the simplest professions are based on scientific principles clearly demonstrates that he does not regard knowledge as a mere theoretical ornament or a pursuit reserved for an elite class. In his view, fields such as chemistry, physics, mathematics, painting, and mechanics are not subjects exclusive to higher education; rather, they are fundamental components necessary for the advancement of the arts and the economic progress of the country. In this respect, Münif Pasha's concept of useful knowledge takes on a pragmatic character, directly linking the content of education to production, skill, and social welfare (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279).

At this point, Münif Pasha draws attention to the inseparability of knowledge from everyday and professional life. By emphasizing that even seemingly ordinary crafts such as carpentry, labor, or baking are grounded in scientific principles, he makes it clear that he does not confine the content of education to the transmission of abstract knowledge. According to him, simply perpetuating a craft as it has been observed from a master may allow for the repetition of skill, but it cannot ensure its improvement, development, or innovation. Therefore,

education is conceived not merely as a mechanism for transferring existing knowledge, but as a means of bringing artisans and professionals into contact with scientific foundations, thereby increasing productive capacity. Münif Pasha's attribution of industrial backwardness to the neglect of basic sciences should also be understood in this light (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279).

Another aspect of the idea of useful knowledge is the conception of education as preparation for the future. Münif Pasha, by stating that children should be educated according to the requirements of the era they will live in rather than the time in which their fathers were raised, moves instruction beyond the preservation of past habits. Here, education is not merely a process aimed at individual perfection, but a groundwork for adaptation to changing conditions. For this reason, in Münif Pasha's understanding of education, useful knowledge acquires a content aimed at cultivating individuals who can respond to today's needs and adapt to the social and economic conditions of tomorrow (Akin, 1989; Doğan, 1986; Münif Paşa, 1279).

The Role of the Teacher, Parents, and the State

In Münif Pasha's educational thought, the issue of instruction is not limited to discussions of content and method. The qualities of the agents responsible for carrying out this process are equally significant. For this reason, the success of a child's upbringing depends not only on the appropriateness of the texts to be taught or the methods to be applied, but also on the competence of the teacher, the sense of responsibility of the parents, and the protective role of the state. In his view, education is a public sphere that requires the joint intervention of different actors. Upbringing that starts within the family attains regular instruction in the school and, through the involvement of the state, is directed toward a broader social orientation (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279).

Within this framework, the responsibility Münif Pasha assigns to parents is not limited to meeting the material needs of their children. The true investment that will secure a child's future is ensuring their proper upbringing in terms of morals and knowledge. As previously mentioned, his emphasis that parents should prepare their children not according to their own childhood experiences but according to the requirements of the era in which their children will live transforms upbringing from a mere repetition of family habits into a process attuned to historical and social change. Thus, for Münif Pasha, parenthood is not simply about protection; it is conscious guidance that takes the child's future into account (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279).

The issue of the teacher also occupies a central place in this context. Münif Pasha's emphasis on the quality of teachers shows that he directly links the success of instruction to the competence of the educator. An understanding of teaching that disregards the student's intellectual level, merely transmits rules, or regards rote memorization as achievement, in his view, undermines the true purpose of education. By contrast, the teacher should be someone who recognizes the abilities of the student, imparts knowledge gradually, and ensures that what is taught becomes genuinely useful. Thus, Münif Pasha's conception of the teacher is not simply that of a functionary delivering lessons, but of a foundational agent who ensures the meaningful and beneficial transmission of knowledge (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

The role of the state is conceived by Münif Pasha in even broader terms. The development of education is not a secondary field that can be left to individual efforts; rather, it is a fundamental duty directly linked to the progress of the country. Therefore, the state is not seen merely as an authority that opens schools or issues regulations. It becomes the principal actor that facilitates the dissemination of sciences and education, organizes educational

institutions, and oversees the training of qualified civil servants and teachers. Münif Pasha's emphasis on public lectures, society activities, libraries, and reading rooms is also an extension of this understanding. In this way, education transcends being the business of just the family and the school; under the auspices of the state, it becomes a foundational political field aimed at societal development (Cunbur, 1964a, p. 1279; Inceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

In Münif Pasha's conception of the state, education is not a secondary organ of administration. On the contrary, it is the intellectual foundation of public order. For this reason, the state's duty is not limited to managing existing schools; preparing the conditions for the dissemination of sciences and education, ensuring the training of qualified civil servants and teachers, and supporting the spread of useful knowledge throughout society are also integral to this role. Münif Pasha's emphasis on public lectures, society activities, translation, publication, and communal reading spaces shows that he views education not merely as a school-centered organizational matter, but as a broader political field aimed at the collective development of society (Cunbur, 1964a; Güneş & Yılmaz, 2024; Inceoğlu, 2008).

In his article "The Importance of Children's Education" (Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan), Münif Pasha adopts a critical perspective on the budget families allocate for education and on the material conditions of teachers. He points out that while some fathers incur great expenses for fleeting occasions such as their children's birth, circumcision, or premature weddings, when it comes to education, they expect it to be provided free ("bâd-ı hevâ /beleş") or at a negligible cost. According to Münif Efendi, it is a sign of ignorance and foolishness to spend lavishly on such ceremonies while disregarding education, the foundation of happiness in both this world and the hereafter. Comparing this situation to Europe, he emphasizes that European parents first consider the cost of education when a child is born and willingly bear the considerable expense of sending their children to distant universities and exposing them to other countries and cultures firsthand.

On the other hand, he draws attention to the qualifications of teachers and the financial incentives provided to them as a means of improving the quality of education. He asserts that the reform of schools and education depends primarily on competent and well-trained teachers. To make the profession more attractive, encourage new talent, and integrate qualified educators into the system, he recommends offering higher salaries or certain privileges to new teachers who have passed examinations based on new methods and proven their qualifications.

Münif Pasha is strongly opposed to the use of corporal punishment in the education system, describing it as "illegitimate." He points out that in the just Ottoman system, even the strongest adults who commit the gravest crimes have for years been spared physical torture; thus, it is utterly unacceptable to subject children, whose bodies are still delicate, to violence and beatings. He does not regard physical punishment as a necessary response to laziness, carelessness, or misbehavior encountered during education. He argues that beating is a highly harmful practice suited only to animals like donkeys that are slow to understand and stubborn, and that it is never appropriate for respectable human beings, especially delicate children. Beyond the physical harm, he stresses that corporal punishment causes even more severe psychological and moral damage. Children who are constantly subjected to beating, insult, and coercive discipline, Münif Pasha argues, are gradually reduced to a state of humiliation and abjection (hakâret u meskenet); they lose their capacity for endurance, become accustomed to passivity, and are unable to preserve their self-respect (izzet-i nefis) later in life (Akin, 1989).

Münif Pasha also lists alternative disciplinary methods which, when properly applied, are much more effective and beneficial than corporal punishment for use in children's education:

- Reprimanding with appropriate language (verbal warning).
- Changing the student's seat, place, or position in the classroom.
- Keeping the misbehaving student at school for a while when the other students are dismissed for break or recess.
- Most effective of all, requiring the student to write out the lesson twenty, thirty, or more times according to the severity of the fault (Akin, 1989).

Within this multi-layered structure, the connection established among family, teacher, and state is one of the foundational features of Münif Pasha's educational philosophy. The family provides the initial groundwork for upbringing, the teacher is the agent who gradually and accurately transmits knowledge, and the state is the authority that determines the institutional and public framework of this process. Thus, education ceases to be a scattered activity left to individual effort and instead becomes a field of social construction operating under the shared responsibility of different actors. This is why Münif Pasha's proposals regarding education are not only pedagogical but also administrative and social in nature (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Means of Disseminating Knowledge to Society: Journals, Societies, Libraries, and Public Lectures

In Münif Pasha's understanding of education, periodical publications are not secondary activities but among the principal means of socializing knowledge. The approach that defines the founding purpose of the Ottoman Scientific Society (Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye) as the dissemination and generalization of sciences and arts throughout the Ottoman territories also determines the nature of Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences] (Mecmûa-i Fünûn). The explicit statement that the journal would present useful knowledge in clear language understandable to all, and would avoid religious and political controversies, demonstrates that Münif Pasha draws a direct connection between the selection and dissemination of knowledge. In this context, Mecmûa-i Fünûn is not merely a publication but a programmatic educational tool aimed at transferring useful knowledge to society in accessible language (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279; Özgül, 2014).

What is noteworthy here is that Münif Pasha does not conceive of publishing merely as a channel for transmitting information; rather, he sees it as a tool for constructing public mentality. The journal's openness to both original works and translations, its willingness to publish suitable contributions from outside the society, and its dedication to serving the people of the country show that his educational vision is not founded on a closed regime of knowledge aimed at a narrow circle of specialists. Thus, the transmission of knowledge becomes a twofold activity, involving both the selection of content and the effort to reach the widest possible readership. At this point, the publication aspect of Münif Pasha's educational vision emerges as a foundational element enabling the socialization of useful knowledge (Budak, 2012; İnCEOğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

The public lectures organized under the auspices of the Ottoman Scientific Society should also be evaluated in this light. These lectures represent the institutional equivalent of the effort to deliver knowledge beyond the limited circles of scholars or bureaucrats to wider social groups. The fact that students, civil servants, merchants, artisans, and people from different classes were envisioned as the audience illustrates how central the notion of public benefit is in Münif Pasha's educational conception. Thus, knowledge is not seen merely as an

accumulation acquired in schools, but as a resource dedicated to the collective advancement of society (Cunbur, 1964a; İhsanoğlu, 1987; İncoğlu, 2008).

The function Münif Pasha attributes to publication also clarifies his concept of the society (cemiyet). For him, the Ottoman Scientific Society was not simply a gathering of prominent intellectuals, but a common working ground aimed at the dissemination of knowledge. Indeed, integrating authoring, translation, and lecturing activities under one roof demonstrates that education cannot be confined to teaching institutions alone. Within this structure, the society serves as an intermediary institution where useful knowledge is selected, processed, and offered for the benefit of society. In this way, Münif Pasha establishes an institutional threshold between the production and circulation of knowledge, considering education in terms of content, means, and organization at once (İhsanoğlu, 1987; İncoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Münif Pasha's vision and efforts in librarianship constitute one of the fundamental pillars of his goals to enlighten the public and reform education. To spread a culture of reading and provide a suitable environment for those wishing to conduct research, he first established a library within the Ottoman Scientific Society (Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye), of which he was the founder. The operation of this library was approached with great seriousness, and its regulations were institutionalized under the title "Society Library Regulations," published in the first issue of Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences] (Mecmûa-i Fünûn) (Batır, 2004).

Not content with this initiative, Münif Pasha also pioneered the opening of the Beyazıt State Library, which became a far larger and more enduring legacy for ensuring knowledge reached wide segments of the public (Güneş & Yılmaz, 2024). In addition to his institutional work in librarianship, Münif Pasha was renowned as a true bibliophile. Throughout his life, he accumulated a rich private collection, gathering works from both Eastern and Western worlds. His library and scholarly reputation were so prominent that visitors from across the Islamic world, from Morocco to Japan, came to his home to benefit from his scientific gatherings (Duran, 1986).

With the aim of fostering public enlightenment and encouraging reading habits, Münif Pasha also established a kıraathane (reading coffeehouse) within the Ottoman Scientific Society alongside the library. Announced in the 22nd issue of Mecmûa-i Fünûn [Journal of Sciences] in March 1864, this reading room, located in the area known as "Çiçek Pazarı," was intended to make knowledge accessible not only through books but also through newspapers and periodicals in various languages (Güneş & Yılmaz, 2024). Open to everyone without discrimination and operating eight hours a day except Tuesdays, this space charged no fees to students in government schools. Membership required recommendation by existing members, and members were offered free English and French lessons twice a week (Cunbur, 1967).

In this context, the establishment of libraries and reading rooms is particularly noteworthy because it highlights Münif Pasha's emphasis on the material conditions for the circulation of knowledge. Opening access to books, newspapers, and publications in different languages for communal use shifts knowledge from the limitations of individual means to the public sphere. Thus, education is transformed from a mere teacher-student relationship into a broader cultural policy, complemented by opportunities for communal reading, following, and discussion. Seen from this perspective, Münif Pasha's idea of a "national library" (Millet Kütüphanesi) was not limited to the preservation of books. It also implied their systematic collection, classification, and arrangement in a form that made them available for public use (Cunbur, 1964a, 1964b; Güneş & Yılmaz, 2024).

The ultimate horizon reached by Münif Pasha's understanding of education is the idea of progress (terakki). However, here, progress is not conceived narrowly as an administrative reform or a policy of simply multiplying institutions. In Münif Pasha's writings, progress refers to a broader transformation made possible by the penetration of sciences and useful arts (ulûm and fûnûn) into social life. For this reason, education is not merely the sum of fragmented measures such as opening schools, adding courses, or experimenting with new methods. It is envisioned as a foundational force closely linked to the improvement of the country, the development of the arts, the increase of wealth, and the strengthening of public benefit. The strong connection he draws between the production of benefit through knowledge, the possibility of progress, and its influence on collective social life elevates Münif Pasha's conception of education beyond the ordinary educational debates of the Tanzimat era (Duran, 1986, p. 2088; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279, 1299).

For Münif Pasha, the idea of public benefit is directly tied to both the content and circulation of education. The questions of what knowledge should be taught, by what means it should be disseminated, and to which segments of society it should be offered are, for him, inseparable. Useful knowledge attains its true meaning only to the extent that it circulates within society and finds application in professions, the arts, administration, or ethics. In this respect, Münif Pasha's understanding of education moves knowledge beyond being mere personal embellishment or the capital of an elite and makes it one of the essential elements of public benefit. At this point, progress emerges as the practical realization of knowledge across society (Akin, 1989; Cunbur, 1964b; Doğan, 1986).

What distinguishes Münif Pasha's conception of progress is that he grounds it in the reciprocal relationship among science, art, and wealth. In this approach, knowledge is not limited to being a respected accumulation in itself; it becomes an active element that increases productive capacity, improves the arts, and expands the country's economic possibilities. His emphasis that even the simplest professions rest on scientific principles makes it clear that he does not view education as a theoretical adornment or a privilege reserved for an elite. Therefore, for Münif Pasha, public benefit is not an abstract notion of charity, but a model of development shaped by the tangible impact of sciences and arts on social life (Akin, 1989; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Issues of wealth and happiness are likewise directly connected to education. His description of sciences and education as "the foundation of welfare and happiness" (sermâye-i sa'âdet) shows that he regards knowledge not merely as the basis for individual advancement, but as the foundation of public prosperity and collective well-being. The belief that the spread of knowledge will lead to the development of the arts, the acquisition of skills by professionals, and the flourishing of the country places his understanding of education along the axis of economic and social benefit. Thus, for Münif Pasha, progress is not merely intellectual enlightenment; it is a multi-layered process completed when scientific knowledge produces tangible effects in professions, production, administration, and daily life (İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Münif Pasha's conception of public benefit is also distant from confining knowledge to a narrow social hierarchy. In his writings, science and education cannot be the privilege of a select group; on the contrary, they are resources that should be allocated to the public. The emphasis on preparing Mecmûa-i Fûnûn [Journal of Sciences] (Mecmûa-i Fûnûn) in plain, accessible language, the design of public lectures to address different segments of society, and the importance given to communal spaces like libraries and reading rooms are concrete manifestations of this approach. Thus, public benefit is not merely a top-down goal arranged by the state but becomes a form of collectivity made possible by making knowledge

comprehensible, accessible, and open for use (Cunbur, 1964a; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

In this respect, Münif Pasha's understanding of education has a horizon broader than the language of institutional renewal characteristic of the Tanzimat era. What he proposes is a comprehensive program of social construction, beginning with the opening of schools and woven around publication, translation, lectures, libraries, and useful knowledge. The success of this program is what makes progress possible. In this context, the correct selection of knowledge, its instruction by appropriate methods, its dissemination to wide circles, and its practical application in the spheres of art, profession, and administration become critical. Münif Pasha's close association of education with public benefit situates him not merely as an educational reformer, but as a thinker with a broader vision who reflects on the social circulation of knowledge (Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

Another striking aspect of Münif Pasha's understanding of public benefit is that he does not envision education as a field entirely free of competition and polemic. On the contrary, the debates surrounding the periodicals of the era show that the question of who should present useful knowledge, in what language and style, and under whose leadership became a realm of contestation. The position of Mecmûa-i Fünûn within these debates suggests that Münif Pasha did not leave education as a mere theoretical ideal, but understood it as a program actively defended, defined, and legitimized in the public sphere through publishing. In this respect, education in Münif Pasha's thought is not only about the transmission of knowledge, but also about setting standards for the nature of useful knowledge and the methods of its dissemination (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

This situation also explains why Münif Pasha's conception of education considers content, style, and audience together. For him, useful knowledge is not simply correct or new information; it is knowledge brought into circulation through appropriate means, in understandable language, and in a manner open to social benefit. For this reason, plainness of expression (*sehl-i ibare*), translation, authorship, journals, public lectures, and communal reading spaces are all links in the same chain of thought. Progress and public benefit are possible only when this entire chain is set into motion.

The historical role Münif Pasha assigns to education is revealed here as a founding will that organizes and circulates knowledge in ways that affect the collective life of society (Münif Paşa, 1279; Budak, 2012). In this regard, Münif Pasha's vision of education departs from the superficial rhetoric of innovation often encountered in the Tanzimat era. For him, innovation is not merely about establishing new institutions, but about redefining the social function of knowledge. This approach, which rejects useless rote learning, advocates gradual instruction appropriate to the child's level, connects knowledge with art and profession, and makes publishing part of public education, directly relates education to the reordering of society itself.

Thus, Münif Pasha cannot be seen merely as a figure who thinks about education in terms of school reform. He emerges as a thinker who systematically considers the selection, circulation, and social utility of knowledge. This framework also calls for reconsidering certain dominant interpretations in the literature on Münif Pasha. He has often been evaluated in terms of modern educational thought, educational reform, child upbringing, or as a multifaceted Ottoman intellectual. While each of these perspectives is important for demonstrating his intellectual capacity and educational influence, the close connection he establishes between the selection of knowledge, its adaptation for instruction, its dissemination in clear language, and its transformation into public benefit makes it insufficient to regard him merely as an educational thinker or bureaucrat. The reading proposed by this article positions Münif Pasha as a thinker who systematically reflects on the social circulation of knowledge and establishes

an integrated relationship among schools, journals, societies, libraries, and public lectures (Akin, 1989; Budak, 2012; Doğan, 1986; İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014).

Mecmûa-i Fünûn and the Construction of a Popular Science Language

One of the most striking aspects of Münif Pasha's conception of education is that he did not consider it sufficient merely to select and disseminate knowledge; he also regarded it as essential to give it an appropriate regime of expression. In this respect, Mecmûa-i Fünûn is not merely a journal that compiles scientific information. It is a vehicle of public instruction in which useful knowledge is translated into language that appeals to a broader readership. The popular science character of the journal emerges precisely here. The issue is not just conveying new information, but presenting it in a form that is accessible, clear in expression (sehlû'l-ibare), and engaging for society at large. In this way, Münif Pasha transforms the language of science from the inner discourse of a narrow circle of specialists into a public mode of expression serving education (Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

Within this framework, the language of Mecmûa-i Fünûn is not simply a matter of stylistic preference; it is part of the educational policy. The idea that knowledge must first be made comprehensible in order to be useful broadens the journal's intended audience. The journal targets not only specialists but also readers whose scientific curiosity is to be awakened. The debates with other journals during the early phase of Ottoman popular science publishing also demonstrate that the main issue was not only content, but also the language and conception of the intended readership. Therefore, in Münif Paşa's view, Mecmûa-i Fünûn should be read not merely as an example of popularization, but as a primary case of making content genuinely accessible and useful rather than simply simplifying it (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

Another factor defining Mecmûa-i Fünûn as a popular science journal is its editorial policy on authorship and translation. In Münif Paşa's publishing vision, the goal is not to gather information indiscriminately, but to select content that is beneficial, instructive, and suited to society's needs. Accordingly, the inclusion of both original works and carefully selected translations clearly demonstrates the character of its popular science language.

Münif Pasha saw the advancement and modernization of Ottoman society not merely in political reforms, but in an "education of thought" guided by reason and science—that is, in educating the public (Batır, 2004). This vision directly shaped his approach to translation and made it one of the most strategic tools for enlightening society. In his youth, Münif Pasha became acquainted with Eastern civilization and Western languages (French, German, English, Greek) through his service at the Translation Office of the Sublime Porte (Bâbîâlî Tercüme Odası), where he also observed developments in Europe. He regarded it as his duty to convey this accumulated knowledge to the Ottoman people (Sona, 2021). One of the principal aims of the Ottoman Scientific Society (Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye), which he founded, was to produce book translations. Accordingly, Mecmûa-i Fünûn functioned as an educational publication that prioritized translations and adaptations from European journals, enabling Ottoman readers to become acquainted with other civilized societies (Eren, 1973).

Münif Pasha did not view translation as the mere transfer of words from one language to another, but as a pedagogical act that broadened horizons, informed, and modernized the public. For this reason, he did not hesitate to add his own commentary to translations and adapt texts to the Ottoman cultural context. For example, his work Âdât-ı Ümem, which translated the customs of different societies from works by European travelers, became more than a translation; it evolved into an original source enriched with his own ideas and references to the civilizing effects of Islam (Sona, 2021). Likewise, his praise for Yusuf Kâmil Pasha's

translation of Telemachus demonstrates his appreciation for a value-adding and instructive approach to translation (Özgül, 2014). Münif Pasha also translated investigative letters by European travelers concerning Muslims in China, using translation as a means of informing the public about the wider world (Batır, 2004).

The greatest function of translation in Münif Pasha's enlightenment mentality was to introduce modern concepts previously unfamiliar to Ottoman society. The clearest example is Muhaverât-ı Hikemiyye (Philosophical Conversations), featuring translations from Western thinkers such as Fontenelle, Fénelon, and Voltaire (Mermutlu, 2000). Through these translations, Münif Pasha introduced concepts such as "patriotism," "social morality," and "women's education" into Ottoman intellectual life (Batır, 2004; Sona, 2021). In addition, he is credited as the first Turkish poet to translate poetry from English and is possibly the person who introduced Victor Hugo's *Les Misérables* to Turkish readers under the title *Mağdurîn Hikâyesi* (Yılmaz, 2018). These translations were not merely acts of transfer. They became one of the principal means of recirculating useful knowledge to Ottoman readers in forms appropriate to their context. Thus, through both its carefully selected content and its presentation in language accessible to the public, *Mecmûa-i Fünûn* stands as one of the clearest manifestations of Münif Pasha's educational vision (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

Within this framework, debates with other journals of the period cannot be seen merely as personal polemics. These debates demonstrate that the question of what knowledge counts as useful, for whom it should be written, and in what style it should be presented was beginning to find its place in the public sphere. The way *Mecmûa-i Fünûn* positioned itself within these debates suggests that Münif Pasha saw popular science publishing not as a random activity, but as a vehicle for establishing the social legitimacy of education. In this sense, the language of popular science becomes, for Münif Pasha, a foundational mode of expression that enables the acceptance and impact of useful knowledge across society (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

In this respect, *Mecmûa-i Fünûn* should be seen not only as a platform that makes scientific information publicly available, but also as an educational tool for cultivating readers. The journal's prioritization of clarity and plainness of expression (*sehl-i ibare*) aims not merely to expose readers to knowledge, but to engage them in a framework of understanding that enables them to follow and apply it. Thus, the language of popular science is not a superficial simplification, but an intermediary form that allows broader social groups gradual access to scientific content. Münif Pasha's approach suggests that he did not view readers as passive consumers, but as an audience whose intellectual capacity would develop through increased contact with useful knowledge (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

Within this framework, the construction of a popular science language also represents epistemic selectivity for Münif Pasha. Not all knowledge is equally suitable for public circulation. The selected content must not only generate social benefit but also correspond to the intellectual horizon of the audience. *Mecmûa-i Fünûn*'s deliberate exclusion of religious and everyday political debates in favor of useful knowledge (*ma'lûmât-ı nâfi'a*) on science, arts, and industry shows that this selectivity is intentional. The language of popular science is shaped by this choice. Knowledge becomes part of education to the extent that it is both useful and presented in an understandable form (Budak, 2012; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Translation, Authorship, and the Policy of Selected Content

In Münif Pasha's publishing philosophy, translation and authorship are not competing activities; rather, they are complementary means that ensure the circulation of useful knowledge. In this context, the issue is not simply translating any text into Ottoman Turkish or

producing purely local works, but selecting information that will benefit society and circulating it through an appropriate regime of expression. For this reason, Mecmûa-i Fünûn's openness to both original works and translations demonstrates the selective nature of Münif Pasha's knowledge policy. Here, translation is not seen as the mechanical transfer of foreign content; instead, it is the reorganization of useful knowledge according to the intellectual horizon of the Ottoman reader. Authorship represents the internal production of the same task. Thus, publishing emerges less as the production of knowledge itself than as the effort to make it serve public benefit (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

This selectivity in Münif Pasha's publishing vision refers not only to content preference but also to setting boundaries. The deliberate exclusion of religious polemics and everyday political debates not directly linked to useful knowledge clearly shows what is considered worthy of public circulation. In this respect, Mecmûa-i Fünûn's content policy should be read not as an encyclopedic accumulation of random information, but as an interventionist educational program that filters and organizes knowledge for society's benefit. Within this program, translation and authorship function as complementary tools: one adapts external knowledge for local audiences, while the other produces knowledge from within, both serving the same horizon of benefit. Thus, Münif Pasha's publishing philosophy becomes distinct not through the production of knowledge, but through selecting, organizing, and making knowledge available for public utility (Budak, 2012; İnceoğlu, 2008; Yurtoğlu, 2022).

Münif Pasha's selectivity is not limited to the preference for useful knowledge; it is equally decisive in determining which debates are excluded from public circulation. The explicit avoidance of religious matters and contemporary political polemics by Mecmûa-i Fünûn should be seen not merely as a claim of neutrality, but as an effort to define the sphere of education itself. This attitude reflects a conscious effort to exclude discussions that could disrupt the circulation of useful knowledge or restrict the journal's intended communal benefit. Rather than making publishing a ground for every intellectual dispute, Münif Pasha seeks to establish a dedicated public arena that foregrounds useful information on science, arts, and industry (Budak, 2012; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

This preference also demonstrates how Münif Pasha envisioned education as a ground for social consensus. As the journal's audience expands, it becomes increasingly important to avoid content that does not serve the common benefit or could polarize readers. In this respect, the exclusion of religious and daily political polemics can be seen as a deliberate editorial policy aimed at reducing obstacles to the social dissemination of knowledge. The public sphere Münif Pasha sought to establish was not a field devoid of debate, but a disciplined educational arena that determined the grounds on which issues would circulate (Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

The Conceptual Unity of Münif Pasha's Educational Thought

Münif Pasha's understanding of education is remarkable for uniting a wide range of seemingly independent elements within a single intellectual framework. Useful knowledge, gradualism, teacher competence, parental responsibility, the protective role of the state, the function of publishing, translation and authorship policy, and communal spaces such as libraries and reading rooms are not disparate topics standing side by side. All are components of an integrated conception of education, organized around the selection of knowledge, its preparation for effective instruction, and its diffusion for the benefit of society. Thus, Münif Pasha's writings should not be read merely as collections of pedagogical proposals or administrative advice, but as a systematic intellectual project concerned with the social circulation of knowledge (Akin, 1999; Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

What is especially notable within this holistic vision is that Münif Pasha considers education in terms of content, method, and means simultaneously. The question of which knowledge is useful cannot be separated from how it should be taught and disseminated. Instruction suited to the child's level, competent teachers, selected content, clarity of expression, translation and authorship, public lectures, journals, and communal reading spaces are all links in the same chain. The strength of Münif Pasha's approach arises precisely from this integration. He does not conceive of knowledge as something merely to be produced or preserved, but as a force organized toward a specific social function (Akin, 1989; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

For this reason, Münif Pasha's educational thought cannot be reduced to an ordinary understanding of education within the general discourse of Tanzimat reform. His approach does not begin and end with school reform; it is a comprehensive vision of social construction centered on the selection of useful knowledge, the reform of teaching methods, the public function of publication, and the idea of progress. At its center lies the circulation of knowledge in ways that shape social life. Therefore, it is insufficient to consider Münif Pasha merely as a minister of education, educator, or multifaceted Ottoman intellectual; rather, he is better understood as a thinker who systematically reflects on the social function of knowledge (Budak, 2012; Duran, 1986; Güneş & Yılmaz, 2024; Özgül, 2014).

Conceptual Expressions in Münif Pasha's Texts

To better understand Münif Pasha's educational thought, it is necessary to examine certain recurring conceptual knots in his texts. Expressions such as the dissemination of sciences and arts (*ulûm ve fûnûnun neşri*), useful information (*malûmât-ı nâfia*), plainness of expression (*sehl-i ibare*), gradualism (*tedrîc*), education (*terbiye*), and progress (*terakki*) are not scattered words used in isolation but interlocking parts of the same intellectual framework. Their common thread is that knowledge is regarded not merely as a theoretical value, but as something embedded within a system of social utility and transmission. For this reason, Münif Pasha's texts should not be read as a collection of scattered views, but as the construction of a coherent language of education (Akin, 1989; Münif Paşa, 1299).

At the center of this language is the emphasis on "*malûmât-ı nâfia*," which defines the value Münif Pasha attributes to knowledge. Here, usefulness is not reduced to narrow practical utility; nor does he accept knowledge detached from social life, beyond the audience's understanding, or without influence on social development. Likewise, the demand for "*sehl-i ibare*" is not merely a search for stylistic simplicity, but a necessary condition for useful knowledge to enter circulation. In this respect, Münif Pasha's conceptual choices show that content, language, and public benefit are inseparable in his educational thought (İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022). These conceptual preferences also serve as markers of the construction of a language of reform. They indirectly reveal the deficiencies of the existing education and publishing system. Useless rote learning, instruction unsuitable for children's level, knowledge confined to a narrow circle, and scientific accumulation withheld from public benefit constitute the opposite side of this conceptual language. Thus, Münif Pasha's texts not only propose a positive educational program but also establish a critical conceptual framework indicating what requires correction (Akin, 1989; Kızılcık, 2011; Münif Paşa, 1279).

It is not enough to explain Münif Pasha's concepts individually; it is also necessary to consider the relationships among them. "*Malûmât-ı nâfia*" refers to content, "*sehl-i ibare*" to language, "*tedrîc*" to method, "*intişâr-ı maârif*" to dissemination, and "*terakki*" to the social outcome of this process. Each is meaningful on its own but derives its full function from its place within the whole. The coherence of Münif Pasha's educational thought emerges precisely here. Knowledge is selected, organized, expressed in appropriate language, disseminated

through proper means, and ultimately transformed into public benefit. In his texts, this is not a random sequence but a consciously constructed, integrated intellectual structure (Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Münif Pasha's Reform Program Between Critique and Proposal

The strength of Münif Pasha's educational thought lies not only in its conceptual coherence, but also in its direct connection to a practical reform program. As discussed above, concepts such as useful knowledge, plainness of expression (*sehl-i ibare*), gradualism (*tedric*), and the dissemination of education (*intişâr-ı maârif*) are not merely theoretical notions; they are directly linked to an actionable reform program. The issue is not simply to state what is correct, but also to determine through which institutions, means, and methods it will be implemented. For this reason, schools, teachers, parents, societies, journals, libraries, and public lectures are not left outside the theoretical framework; they become the carriers of a program designed to enable the social circulation of knowledge. At this point, Münif Pasha's educational vision stands out as an interventionist thought bridging the gap between concept and practice (Budak, 2012; Doğan, 1986; Münif Paşa, 1279).

This interventionist approach is evident not only in its critique of the existing order but also in its effort to propose a more functional alternative. Instruction suited to the child's level, the elimination of useless rote learning, teacher competence, the prioritization of sciences connected to professions and the arts, the integration of publishing into public education, and the encouragement of communal reading spaces are not isolated measures. Rather, they are all parts of a unified logic aimed at achieving a broader, more effective, and more beneficial circulation of knowledge within society. In this respect, Münif Pasha's idea of reform is not merely a call to multiply institutions, but to redefine the function of knowledge itself (Akin, 1989; Duran, 1986; İnceoğlu, 2008).

Münif Pasha's conceptual language also establishes a hierarchy of priorities. Not all knowledge carries the same weight, not every element of instruction is equally necessary, and not every debate deserves a place in public circulation. Thus, in his conception of education, the acts of selecting, filtering, and organizing are not secondary but foundational. Useful knowledge can be transformed into public benefit only when directed to the right audiences through the proper channels; otherwise, it either remains confined to a narrow elite or becomes a meaningless burden in the minds of children. These are precisely the two extremes Münif Pasha persistently seeks to avoid (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279).

At this point, Münif Pasha's educational thought makes a conscious choice between preservation and dissemination. The existence of traditional bodies of knowledge is not rejected, but their direct transmission is not considered sufficient. Knowledge must be reorganized in accordance with new social conditions, made suitable for practical use, and brought into contact with the needs of the era. Thus, reform means not so much the liquidation of the past as the redefinition of the function of knowledge. This is the fundamental point distinguishing his understanding of innovation from superficial imitation. The issue is not simply to adopt what is new, but to select what is useful and position it within a framework that resonates in social life (Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

Moreover, the educational model Münif Pasha proposes grounds the legitimacy of knowledge not solely in authority, but also in the social benefit it produces. In Münif Pasha's vision of modernization, education is not merely a literacy campaign or a means of training bureaucrats; it is a structural "education of thought" project intended to transform Ottoman society under the guidance of reason and science (Batır, 2004). According to Münif Pasha, the foundation of Western civilization's advancement lies in science, technology, and education,

and the lasting impact of political and social reforms can only be ensured through public education and enlightenment (Batır, 2004).

To spread this transformative power throughout society, Münif Pasha did not confine education to a privileged elite; he also opened secondary-level girls' schools, pioneered special education institutions for the deaf, mute, and blind, and included disadvantaged groups in the process of enlightenment (Sona, 2021). Alongside his key role in the foundation and reorganization of higher education institutions such as the Darülfünun, School of Law (Mekteb-i Hukuk), and School of Civil Administration (Mülkiye Mektebi), he established the Ottoman Scientific Society (Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye) to bring science to the public and launched Mecmûa-i Fünûn, the first scientific journal in Turkish, serving almost as a public school (Batır, 2004).

In his aim to build a society of free minds, he challenged deep-rooted traditions, even proposing alphabet reforms such as the use of diacritical marks and separating letters to facilitate literacy (Batır, 2004). Regarding translation, another cornerstone of his educational vision, Münif Pasha saw it not simply as the transfer of texts, but as a pedagogical act opening new horizons for society. Through his translations of Western thinkers, he introduced progressive concepts such as “patriotism,” “social morality,” and “women’s education” into Ottoman intellectual life (Sona, 2021; Batır, 2004).

At the core of this approach lies a pragmatic understanding of education based on the social function of knowledge. The value of knowledge is determined not only by its antiquity or official inclusion in curricula, but also by its contribution to social life, the fields in which it promotes development, and the needs it addresses. This shows that Münif Pasha conceived education not merely as a normative sphere but as an active field evaluated by its outcomes. Thus, the link between knowledge, instruction, and progress becomes not only theoretical, but also one tested by social experience (Cunbur, 1964b; Münif Paşa, 1279).

For this reason, Münif Pasha’s idea of reform is not limited to diagnosing deficiencies. It also becomes a program that sets criteria for what should be preserved, discarded, and reorganized. The aim is not the wholesale abolition of traditional knowledge, but the reworking of its useful parts in accordance with the needs of the era and the adaptation of instruction to the audience’s level. Increasing publications is not simply a matter of quantity; it requires the careful selection and circulation of useful information (malûmât-ı nâfia), a key element of this program.

Thus, Münif Pasha approaches education neither through a logic of pure preservation nor through one of destruction and accumulation in the name of innovation. What he proposes is a reform vision based on the social function of knowledge—one that is both selective and reconstructive (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Özgül, 2014).

Conclusion

This article demonstrates that Münif Pasha’s educational thought, in the context of Ottoman modernization, cannot be reduced to school organization, child upbringing, or teaching methods alone. When his texts are considered together, education (maarif) emerges as a process of selecting, organizing, and making knowledge suitable for instruction, while ensuring its circulation through appropriate channels for the public good. His conception of education therefore transcends the boundaries of institutional educational history and offers a broader framework concerned with the movement, impact, and social function of knowledge.

In Münif Pasha’s thought, knowledge is not merely a valuable accumulation. Its value depends not only on its correctness or antiquity, but also on its audience, mode of expression,

intelligibility, and social impact. Accordingly, the idea of useful knowledge extends far beyond pedagogical preference. Although usefulness is not confined to technical or vocational utility, knowledge that remains detached from social life, fails to reach its audience, or contributes nothing to development cannot attain genuine value. Science, instruction, publishing, and progress therefore constitute interconnected elements of a single intellectual framework.

Münif Pasha's most distinctive contribution lies in his integrated treatment of content, method, and dissemination. The questions of what should be taught, how it should be taught, through which means it should circulate, and what social purpose it should serve are inseparable. Gradual instruction (*tedrîc*), teacher competence, parental responsibility, state support, translation and authorship policies, publishing platforms such as *Mecmûa-i Fünûn*, libraries, reading rooms, public lectures, and public access together form a coherent educational rationale aimed at maximizing the social circulation of knowledge.

A central conclusion of this study is that Münif Pasha approached education not only as a matter of institutional reform but also as a question of knowledge itself. His criticism of teaching children grammar, logic, and rhetoric through rote memorization without understanding is more than a pedagogical objection; it challenges the inappropriate organization and timing of knowledge. Consequently, gradualism (*tedrîc*) becomes not merely a teaching technique but a principle for classifying knowledge according to intellectual readiness, age, aptitude, and future social roles. Education is thus conceived not as the accumulation of information but as the cultivation of individuals prepared for the future.

The relationship Münif Pasha establishes between science, art, and industry further reveals the social depth of his educational philosophy. His insistence that even ordinary crafts rest upon scientific principles demonstrates that knowledge is not an intellectual ornament reserved for elites but a driving force of economic and social development. The advancement of the arts, productive capacity, professional competence, national prosperity, and wealth all depend upon the dissemination of science and education. Progress (*terakki*), therefore, is neither merely bureaucratic reform nor intellectual enlightenment, but a multidimensional process realized through the practical effects of knowledge in society.

This study also argues that publishing occupies a central place in Münif Pasha's educational vision. *Mecmûa-i Fünûn* was not simply a journal collecting scientific information but an educational instrument through which useful knowledge was selected, legitimized, and circulated in plain language (*sehl-i ibare*). The language of popular science was intended not to oversimplify knowledge but to make it accessible to broader audiences. Likewise, authorship and translation functioned as complementary means of adapting knowledge for public benefit through appropriate content, language, and dissemination.

The exclusion of religious and contemporary political polemics from the journal should likewise be understood as part of Münif Pasha's educational program rather than merely a claim to neutrality. His objective was not to create an unrestricted marketplace of ideas but to establish a disciplined public sphere dedicated to the circulation of useful knowledge. Determining what should be disseminated, what should be excluded, and how knowledge should reach different audiences formed an essential component of this selective knowledge policy.

The principal argument advanced here is that describing Münif Pasha simply as a modern educator, minister of education, or multifaceted Ottoman intellectual does not fully capture his contribution. His writing reveals a systematic reflection on the social function of knowledge. Concepts such as *malûmât-ı nâfia*, *sehl-i ibare*, *tedrîc*, *intişâr-ı maârif*, and *terakki* represent successive stages of an integrated conceptual system linking content, language,

method, dissemination, and social outcomes. Their significance lies not in isolation but in the coherent intellectual structure they collectively form.

This perspective also contributes to existing literature. While previous studies have emphasized Münif Pasha's role as an educator, his views on child upbringing, Mecmûa-i Fünûn, or his multifaceted intellectual identity, this study highlights education as fundamentally a question of the social circulation of knowledge. Such a perspective unifies his publishing policy, instructional philosophy, public lectures, library and reading-room initiatives, and emphasis on useful knowledge within a single analytical framework. His writings may therefore be read not only within the reform discourse of the Tanzimat period but also as one of the earliest Ottoman formulations of public knowledge.

Finally, Münif Pasha's educational philosophy extends beyond its nineteenth-century context. The relationship between knowledge and society, the tension between specialized language and public accessibility, and debates over educational content remain highly relevant today. Likewise, the distinction between useful knowledge and rote learning, and the question of whether the legitimacy of knowledge rests on authority or on its public value, continue to shape contemporary educational discussions. Münif Pasha's writings therefore provide not only insight into Ottoman educational history but also a historical framework for understanding how knowledge should be selected, communicated, circulated, and transformed into public benefit. His enduring message remains clear: knowledge achieves its fullest value only when it is understandable, accessible, publicly shared, and capable of improving collective life.

Bibliography

- Akın, A. (1989). Münif Efendi'nin "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân" adlı makalesi hakkında bir çalışma. *Erdem* 5(14), 517-548.
- Akın, A. (1999). Münif Paşa ve Türk kültür tarihindeki yeri. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aykanat, M., & Ülker, İ. (2024). Osmanlı hukuk eğitiminde hukuka giriş dersi ve ders kitapları. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1463-1498.
- Batır, B. (2004). *Türk eğitim reformunda bir isim: Mehmet Tahir Münif Paşa*. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi (2), 11-24.
- Budak, A. (2012). *Münif Paşa batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını*. Bilge Kültür Sanat.
- Cunbur, M. (1967). İlk dernek kütüphanemiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 16(1), 2-9.
- Cunbur, M. (1964a). Münif Paşa lâyihası ve değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 223-231.
- Cunbur, M. (1964b). Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri. *Belleten*, 2(6), 691-700.
- Doğan, İ. (1986). *Tanzimatın iki ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İz Yayıncılık.
- Duran, R. (1986). Mehmet Tâhir Münif Paşa: Hayatı ve felsefesi. *Erdem*, 2(6), 801-850.
- Eren, İ. (1973). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin faaliyet ve tesirleri. *Türk Tarih Kongresi*, 689-693.
- Güneş, S., & Yılmaz, B. (2024). Entelektüel bir kişilik olarak Münif Paşa ve Türk kütüphaneciliğindeki yeri. *Bilgi Yönetimi*, 7(1), 70-84.
- Işıl, Y. (1986). *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- İhsanoğlu, E. (1987). Modernleşme süreci içinde Osmanlı Devleti'nde ilmî ve meslekî cemiyetleşme hareketlerine genel bir bakış. İçinde E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı ilmî ve meslekî cemiyetleri* (ss. 1-42). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İnceoğlu, F. S. (2008). Münif Paşa: İntişâr-ı ulûm u maârifeye adanmış bir ömür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 629-652.
- Kızılcık, A. (2011). Münif Paşa'nın Arapça öğretimine yaklaşımı. *Şarkiyat Mecmuası*, (13), 176-185.
- Mermutlu, B. (2000). Türkçe'de yayımlanmış ilk felsefe eseri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 41-52.
- Münif Paşa. (1279). Ehemmiyet-i terbiye-i sıbyân. *Mecmûa-i Fünûn*, (5), 176-185.
- Münif Paşa. (1299). *Medhal-i ilm-i hukuk*. Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası.
- Özgül, M. K. (2014). XIX. asrın benzersiz bir politekniği: Münif Paşa. Dergâh Yayınları.
- Sona, İ. (2021). Dünya toplumlarının yaşamlarına dair bir tercüme: Münif Paşa'nın Âdât-ı Ümem'i. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 313-335.
- Tansel, F. A. (1953). Arap harflerinin islâhı ve değiştirilmesi hakkında ilk teşebbüsler ve neticeleri. *Belleten*, 17(66), 223-249.
- Yılmaz, M. (2018). 19. Yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti'nde çeviri faaliyetleri üzerine. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 93-104.
- Yurtoğlu, B. (2022). Mecmûa-i İber-i İntibâh ve Osmanlı popüler bilim dergileri arasında ilk polemikler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 23(1), 103-125.

Ethics Declaration:

This study complies with the principles of research integrity and publication ethics. It is a document-based historical study relying exclusively on the published works of Münif Pasha and other publicly available scholarly sources. Since no human participants, animals, or identifiable personal data were involved, institutional ethics committee approval and informed consent were not required.

Funding:

No external funding was used to support this research

Statement of Use of Artificial Intelligence (AI):

During the preparation of this article, generative artificial intelligence tools were used in a limited capacity for purposes such as linguistic review of certain sentences, creation of the English title and abstract, and basic proofreading. No AI-generated content was used directly without undergoing a verification process. Responsibility for source checking, academic evaluation, interpretation, and final writing belongs entirely to the author.

Copyright and License:

© 2026 The Author. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0), which allows users to share and adapt the material for non-commercial purposes, provided appropriate credit is given to the original author(s) and source, a link to the license is provided, and any changes are indicated. For commercial use, permission must be obtained from the copyright holder. A copy of the license is available at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Münif Paşa'da maarif ve bilginin dolaşımı: Faydalı bilginin seçimi, tedrîsi ve kamusal yayılımı

Nihal ÖZDEMİR

 0000-0003-1039-9249, E-posta: nihalfiratozdemir@gmail.com

Kurum: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye,

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

Öz: Bu makale, Münif Paşa'nın maarif düşüncesini Osmanlı modernleşmesi bağlamında yalnızca mektep teşkilâtı, çocuk terbiyesi yahut öğretim usullerine dair sınırlı bir reform söylemi olarak değil bilginin seçimi, tertibi, tedrîse elverişli hâle getirilmesi, uygun vasıtalarla dolaşıma sokulması ve kamusal faydaya tahvil edilmesi etrafında örülen bütünlüklü bir tasavvur olarak incelemektedir. Çalışmanın temel iddiası, Münif Paşa'nın maarifi dar anlamda kurumsal eğitim sahasıyla sınırlamadığı aksine hangi bilginin faydalı sayılacağı, bu bilginin hangi usulle öğretileceği, ne şekilde sadeleştirilip anlaşılır kılınacağı ve hangi toplumsal mecralar üzerinden yayılacağı sorularını aynı düşünsel çerçeve içinde ele aldığıdır. Bu doğrultuda makalede başta Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân, Medhal-i İlm-i Hukuk ve Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi olmak üzere Münif Paşa'nın bilgi, eğitim, neşriyat ve terakki arasında kurduğu ilişkiyi görünür kılan metinler esas alınmıştır. İnceleme, Münif Paşa'nın faydalı bilgi, tedricilik, sehl-i ibare, tercüme, telif, kamusal ders, kütüphane, kıraathane ve neşriyat gibi unsurları birbirinden bağımsız başlıklar olarak değil bilginin toplumsallaştırılmasına yönelik müşterek bir maarif programının bileşenleri olarak kavradığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan çalışma, Münif Paşa'yı yalnızca eğitimci, maarif bürokrati ya da çok yönlü Osmanlı aydını sıfatlarıyla sınırlamayıp bilginin toplumsal işlevi, dolaşım rejimi ve kamusal meşruiyeti üzerine sistemli biçimde düşünen bir mütefekkir olarak yeniden konumlandırmayı önermektedir. Böylece makale, Osmanlı eğitim tarihi literatüründe Münif Paşa'nın düşüncesini bilginin kamusallaşması ekseninde yeniden değerlendiren kavramsal bir okuma geliştirmektedir.

Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler:

Münif Paşa, maarif, bilginin dolaşımı, faydalı bilgi, Osmanlı modernleşmesi

Received: 01.04.2026

Accepted: 02.06.2026

Published: 24.07.2026

Sorumlu Yazar

Nihal Özdemir (nihalfiratozdemir@gmail.com)

Atıf Formatı

Özdemir, N. (2026). Münif Paşa'da maarif ve bilginin dolaşımı: Faydalı bilginin seçimi, tedrîsi ve kamusal yayılımı. *Turkish History Education Journal*, 1, ss. 197-216. <https://doi.org/10.17497/tuhed.1920971>

Giriş

Osmanlı modernleşme döneminde maarif meselesi yalnızca yeni mekteplerin açılması, ders programlarının yenilenmesi veya öğretim usullerinin değiştirilmesiyle sınırlı bir tartışma alanı değildir. Bu süreç aynı zamanda hangi bilginin gerekli, faydalı ve öğretilabilir sayılacağı, söz konusu bilginin nasıl tertip edileceği, hangi araçlarla yayılacağı ve ne tür bir toplumsal faydaya bağlanacağı sorularını da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan maarif, yalnızca kurumsal eğitimle sınırlı bir alan değil; bilginin toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasını hedefleyen zihnî ve siyasî bir tasavvurun parçasıdır (Budak, 2012; Duran, 1986). Bu çerçevede Münif Paşa, maarifi yalnızca eğitim kurumları ve öğretim yöntemleriyle sınırlı görmez. Onu bilginin seçilmesi, düzenlenmesi ve toplumun geniş kesimlerine aktarılması süreçlerini içeren çok katmanlı bir alan olarak değerlendirir. Bu yönüyle Münif Paşa, bilgiyi yalnızca öğrenilmesi gereken bir muhteva olarak değil toplumsal fayda üretecek şekilde düzenlenmesi ve dolaşıma sokulması gereken bir unsur olarak kavrar. Bu nedenle onun eğitim ve maarife dair değerlendirmeleri, Osmanlı modernleşmesi sürecinde bilginin toplumsallaştırılması meselesini, kurumsal eğitim tarihinin dar sınırlarını aşan daha geniş bir düşünsel çerçevede ele almayı mümkün kılar (Münif Paşa, 1299)

Münif Paşa üzerine mevcut literatür, büyük ölçüde onun çok yönlü entelektüel şahsiyetini, modern eğitim anlayışını ve maarif sahasındaki ıslahatçı yönünü özellikle de Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân başlıklı metni merkeze alır. Bu çalışmalar, Münif Paşa'nın çocuk eğitimi, öğretim usulleri, muallim meselesi ve maarif düşüncesi bakımından önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, onun bilgiyi hangi ilkeler doğrultusunda seçtiği, nasıl tertip ettiği, tadrîse elverişli hâle getirdiği ve hangi araçlarla toplumsal dolaşıma soktuğu meselesi, müstakil bir problem olarak yeterince tartışılmamaktadır. Tam da bu noktada Münif Paşa'nın metinlerini yalnızca pedagojik teklifler yahut maarif ıslahatına dair mütalaalar olarak değil bilginin toplumsal intikal şartlarını düşünen daha geniş bir zihnî teşebbüsün parçaları olarak okumak gerekir (Akın, 1989; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

Bu makale, Münif Paşa'nın maarif anlayışını bilginin toplumsallaştırılmasına dayalı bir tasavvur olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Münif Paşa'nın maarif düşüncesini bilginin dolaşımı ve kamusallaşması ekseninde yeniden değerlendirmektir. Bu doğrultuda makalede, başta Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân, Medhal-i İlm-i Hukuk ve Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi olmak üzere, Münif Paşa'nın bilgi, eğitim, neşriyat ve terakki arasında kurduğu ilişkiyi görünür kılan metinler esas alınmıştır. İncelemede faydalı bilgi, öğretilbilirlik, tadrîcilik, sehl-i ibare, kamusal yayılım ve terakki arasında kurulan ilişkinin mahiyeti üzerinde durulacaktır. Böylece Münif Paşa'nın maarif düşüncesinin yalnızca eğitim kurumlarının ıslahına değil bilginin seçimi, tertibi ve toplum sathına intikali meselesine de dayandığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Yöntem

Bu çalışma, Münif Paşa'nın maarif anlayışını bilginin dolaşımı ve kamusallaşması ekseninde yeniden değerlendirmeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmanın temel yöntemi, metin merkezli ve yorumlayıcı analizdir. Bu doğrultuda Münif Paşa'nın özellikle Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân, Medhal-i İlm-i Hukuk ve Mecmûa-i Fünûn Mukaddimesi başta olmak üzere bilgi, eğitim, neşriyat ve terakki arasındaki ilişkiyi görünür kılan metinleri birincil kaynak olarak ele alınmıştır. İnceleme sürecinde bu metinler yalnızca içerik düzeyinde değerlendirilmemiştir. Kullanılan kavramlar, tekrar eden temalar ve bunların birbirleriyle kurduğu ilişkiler dikkate alınarak kavramsal bir çözümleme yapılmıştır. Bu bağlamda “faydalı bilgi”, “tadrîc”, “sehl-i ibare”, “intişâr-ı maârif” ve “terakki” başlıca analitik kategoriler olarak

belirlenmiştir. Bunun yanında Münif Paşa'nın görüşleri, Osmanlı modernleşmesi sürecinde maarif, neşriyat ve kamusal alanın dönüşümü içinde tarihsel bağlamına yerleştirilmiştir. İkincil literatürden de yararlanılarak mevcut çalışmaların Münif Paşa'ya yaklaşımı tespit edilmiş; bu makalenin önerdiği kavramsal okumanın literatürdeki yeri ve katkısı belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece araştırma, betimleyici bir inceleme ile sınırlı kalmayıp metin, bağlam ve literatür arasında ilişki kuran yorumlayıcı bir analiz ortaya koymaktadır.

Bulgular

İnceleme sonucunda Münif Paşa'nın maarif anlayışının, eğitim kurumlarının düzenlenmesiyle sınırlı bir reform tasavvuruna indirgenemeyeceği görülmektedir. Onun metinleri birlikte okunduğunda, maarifin bilginin seçimi, tedrisi elverişli hâle getirilmesi, uygun bir dille ifade edilmesi ve kamusal dolaşıma sokulması etrafında kurulan bütünlüklü bir düşünce alanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede aşağıda, Münif Paşa'nın maarife yüklediği toplumsal işlev, faydalı bilgi anlayışı, öğretim yaklaşımı, kamusal yayılım araçları ve terakki fikriyle kurduğu ilişki, metinlerinden hareketle değerlendirilecektir.

Münif Paşa'da Maarifin Mahiyeti ve Bilginin Toplumsal İşlevi

Münif Paşa'nın maarif telakkisi, bilginin dolaşım mecralarına atfettiği önem üzerinden daha belirgin biçimde kavranabilir. Onun nazarında meselenin esası, ulûm ve fûnûnun tahsil edilmiş bir birikim olarak sınırlı bir çevrede muhafazası değildir. Asıl mesele, bu birikimin neşri ü tamim edilerek cemiyet sathında istifadeye açık hâle getirilmemesidir. Bu sebeple mektep, tek başına yeterli bir çerçeve teşkil etmez. Mecmua, tercüme, kütüphane, kıraathane ve umuma hitap eden dersler de maarifin taşıyıcı unsurları arasında yer alır. Münif Paşa, İngiltere Kraliyet Kurumu'nu (Royal Society of England) örnek alarak kurduğu Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin en büyük öncüsü ve bu kurumun şekillenmesindeki temel isimdir (Batır, 2004). Halkı aydınlatmak ve toplumu bilinçli hâle getirmek amacıyla 1861-1863 yılları civarında kurulan bu cemiyet, büyük ölçüde Paşa'nın eseri olmuş ve onun fikirlerini yayması için bir araç görevi görmüştür. Cemiyetin çatısı altında kitap yazmak, tercümeler yapmak ve genel dersler vermek gibi çok çeşitli ilmî faaliyetler yürütülmüş, ülkenin fikrî aydınlanmasına yardımcı olacak toplantılar düzenlenmiştir. Münif Paşa, cemiyet üyelerinin bu toplantılarda yeni fikirleri tartışmasını sağlayarak dinleyenleri doğrudan düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmiştir. Örneğin, cemiyetin kurulduğu yıllarda yaptığı bir konuşmada, okuma-yazma oranındaki düşüklüğe dikkat çekerek harflerde hareke kullanılması veya harflerin ayrı yazılması gibi alfabe değişikliği konusunda ilk adımları ve teklifleri yine bu platformda atmıştır (Batır, 2004; Tansel, 1953). Bu yönüyle onun maarif fikri, tedrisi neşriyatla, kurumsal öğretimi kamusal intikalle irtibatlandıran bütünlüklü bir zihnî teşebbüs olarak okunmalıdır (Budak, 2012; Cunbur, 1964a; Güneş & Yılmaz, 2024; İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014). Münif Paşa'nın maarife yüklediği anlam nihayetinde terakki fikri etrafında açık hale gelir. Burada terakki, dar manada idarî bir ıslahat programından ziyade bilginin toplum hayatına nüfuz etmesiyle mümkün hâle gelen çok katmanlı bir dönüşümü ifade eder. Bu sebeple ulûm ve fûnûnun neşri, münevver bir zümrenin zihnî inkişafına hizmet eden bir faaliyet olarak kalmaz. Memleketin imarı, mesleklerin inkişafı ve kamusal faydanın tahkimiyeli irtibatlandırılır. Münif Paşa'nın çocuk terbiyesi, muallim meselesi, temel ilimlerin tedrici surette öğretilmesi ve faydalı eserlerin dolaşıma sokulmasına dair ısrarı aynı düşünsel istikametle farklı tezahürleri olarak değerlendirilmelidir. Bilgi burada statik bir birikim değildir. Cemiyetin maddî ve manevî tekâmülünü mümkün kılan kurucu bir kuvvet hüviyeti kazanmaktadır (Akin, 1989; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın maarif anlayışını özgün kılan yönlerden biri, bilgi meselesini salt yaygınlaştırma iradesiyle sınırlamamasıdır. Onun metinlerinde asıl dikkat çeken husus, hangi

bilginin topluma aktarılmaya değer bulunduğu ve bu bilginin hangi tertip içinde tedrise konu edilmesi gerektiğidir. Bu sebeple faydalı bilgi fikri, Münif Paşa'da umumî bir temenni yahut ahlâkî bir tercih olarak değil maarifin muhtevasını tayin eden esaslı bir ölçüt olarak belirir. Çocukların kendi dillerinde okuyup yazabilmesi, hesap tutabilmesi ve ardından seçecekleri meslek yahut sanatla irtibatlı ilimlere yönelmesi gerektiğine dair vurgusu, onun bilgiyi doğrudan doğruya hayatla, meslekle ve memleketin ihtiyaçlarıyla irtibatlandırıldığını göstermektedir (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279). Bu yaklaşımın tabii neticesi, tahsil edilecek bilginin mahiyetine dair bir ayıklama çabasının ortaya çıkmasıdır. Münif Paşa, çocukların zihin seviyesine uygun olmayan ve mânası kavranmaksızın ezberletilen kaideleri tenkit ederken, meselenin yalnız pedagojik usulle ilgili olmadığını da sezdirir. Buradaki itiraz, tedrisin şekline olduğu kadar muhtevasına da yöneliktir. Zira ona göre öğretim, talebenin zihnini hakikî istifadeye hazırlamalıdır. İlim, sanat ve meslek hayatında karşılığı bulunan bilgiler tedricen verilmelidir. Bu bakımdan Münif Paşa'nın maarif düşüncesi hem öğretimin biçimi hem de bilginin tasnifi üzerinde duran çift yönlü bir müdahale niteliği taşımaktadır (Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın bu noktadaki itirazı, öğretimin çocukların kavrayış seviyesinden kopuk bir kurallar yığınının dönüşmesine yöneliktir. Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân'da sarf, nahiv, mantık ve meânî gibi derslerin gerçek mânası kavratılmaksızın okutulmasını eleştirirken mevcut tedris usulünün çocukta ne sahih bir anlayış ne de istifadeye elverişli bir meleke meydana getirdiğini ima eder. "Öğrendim" ve "öğrettim" zannıyla sürdürülen bu tarz, ona göre, hakikatte papağanvârî bir tekrar üretmektedir. Talebenin zihnini açmak yerine onu şeklî bir ezbere mahkûm etmektedir. Bu sebeple Münif Paşa'nın öğretim eleştirisi, yalnız yöntem tartışmasına indirgenemez aynı zamanda bilginin ne şekilde anlamlı, istifadeye elverişli ve zihnî inkişafı mümkün kılan bir muhtevaya dönüştürülebileceği sorusunu da gündeme getirir (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279). Bu çerçevede Münif Paşa'nın savunduğu tedricilik, basit bir pedagojik kolaylaştırma teklifinden ibaret değildir. Esas mesele, bilginin talebenin zihnî hazırlığına, yaşına ve istikbalde üstleneceği role uygun biçimde sıralanmasıdır. Önce dil, yazı ve hesap gibi temel melekelerin kazandırılması; ardından meslek ve sanat hayatında karşılığı bulunan ilimlere yönelinmesi gerektiğine dair ısrarı, onun tedrisi toplumsal fayda ekseninde yeniden tertip etmeye çalıştığını gösterir. Böylece maarif, çocukları yalnız mevcut düzenin pasif unsurları hâline getiren bir tekrar mekanizması olmaktan çıkar. Onları çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek failer olarak yetiştirmeyi hedefleyen kurucu bir sahaya dönüşür (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın 1882 yılında Belçikalı hukukçu P. Namur'un eserinden istifade ederek kaleme aldığı Medhal-i İlm-i Hukuk, Türkçedeki ilk "Hukuka Giriş" ders kitabı olma özelliğini taşıyan ve yazarın aydınlanma projesinin önemli ayaklarından birini oluşturan kıymetli bir eserdir (Aykanat & Ülker, 2024). Osmanlı toplumunun çağdaşlaşmasını siyasi reformlardan ziyade kalıcı bir "fikir terbiyesiyle" (eğitimle) mümkün gören Münif Paşa, aklın ve bilimin rehberliğindeki bu modernleşme vizyonunu hukuk alanına da taşımıştır. Onun eğitim modelinde hukuk, yalnızca ezberlenecek kurallar bütünü değil; devleti ve toplumu medeni dünyanın standartlarına ulaştıracak zihinsel dönüştürücü bir araçtır. Bu bilinçle, Mekteb-i Hukuk'ta "Medhal-i İlm-i Hukuk ve Hukuk-ı Tabiiye" adıyla on yıl boyunca bizzat okuttuğu bu dersin temel kaynağını hazırlamış ve Batı'nın sistematik hukuk anlayışını yeni nesil hukukçulara aktarmayı amaçlamıştır (Aykanat & Ülker, 2024). Eserin içeriği ve yazarın hukuka teorik yaklaşımı, onun ilerlemeci ve aydınlanmacı vizyonunu doğrudan yansıtmaktadır. Kitap sistematik olarak üç ana bölüme ayrılır: Birinci bölümde hukuk kavramının temelleri, örf ve âdet (teamül) hukuku ile yazılı hukuk incelenirken; ikinci bölümde hukukun doğal, pozitif, siyasi, cezai ve uluslararası (düvel) gibi alt dalları ele alınır; üçüncü bölümde ise İlk Çağ'dan Avrupa'daki kanunlaştırma hareketlerine kadar uzanan kapsamlı bir hukuk tarihi anlatılır. Münif

Paşa'nın bu eserin düşünsel zeminine yerleştirdiği en çarpıcı aydınlanmacı fikir, örf ve âdetleri (gelenekleri) toplumsal ilerlemenin önünde bir engel olarak görmesi, buna karşılık yazılı kanunları ise bu ilerlemeyi ve modernleşmeyi sağlayacak en temel araç olarak değerlendirmesidir (Aykanat & Ülker, 2024).

Mecmûa-i Fünûn'un ilk sayısında yer alan "Mukaddime" (Önsöz), derginin ve dergiyi çıkaran Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin lider konumundaki ismi olan Münif Paşa (Münif Efendi) tarafından bizzat kaleme alınmıştır. Önsözün onun tarafından yazılmış olması hem cemiyetin hem de mecmuanın idaresinde kendisinin bulunduğunu dolaylı olarak göstermektedir. Mukaddime metninde, mutluluk kaynağı olan bilim ve fenlerin (ulûm ve fûnûn) Osmanlı ülkesinde yayılmasına gayret etmek amacıyla bilgi sahibi kişilerin Dersaadet'te "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"yi kurdukları ve mecmuanın halka bu yönde hizmet sunmak için çıkarıldığı belirtilir. Derginin yayın esaslarının da açıklandığı önsözde, mecmuanın her ayın başında en az otuz iki sayfa olarak çıkarılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, derginin dilinin herkesin anlayabileceği kadar sade ve açık (sehl-el-ibare) olmasına özen gösterileceği vurgulanır. Metnin en dikkat çekici kısımlarından biri ise, derginin bilim ve sanayi konularında yayın yapacağı ancak din ve güncel siyaset (diyanet ve zaman-ı hal politikıyyesi) tartışmalarından kesinlikle uzak duracağını ilan edilmesidir (İşıl, 1986).

Münif Paşa'nın ilim, sanat ve sanayi arasında kurduğu irtibat da aynı çerçevede anlam kazanır. En basit görünen mesleklerin dahi birtakım ilmî kaidelere dayandığını söylemesi, bilgiyi teorik bir süs yahut seçkin zümreye mahsus bir meşgale olarak görmediğini açıkça ortaya koyar. Ona göre kimya, fizik, matematik, resim ve mekanik gibi alanlar, yalnız yüksek tahsilin konusu değildir: sanatların inkişafı ve memleketin iktisadî terakkisi için gerekli olan temel unsurlardır. Bu bakımdan Münif Paşa'nın faydalı bilgi anlayışı, maarifin muhtevasını doğrudan doğruya üretim, maharet ve toplumsal refah ile irtibatlandıran pragmatik bir mahiyet taşımaktadır (Akin, 1999; Münif Paşa, 1279). Bu noktada Münif Paşa'nın dikkat çektiği husus, ilmin gündelik ve meslekî hayattan ayırtılamayacağıdır. Dülgerlik, işçilik yahut fırıncılık gibi sıradan görünen sanatların bile birtakım ilmî kaidelere dayandığını belirtmesi, maarifin muhtevasını soyut bilgi nakliyle sınırlandırmadığını açıkça gösterir. Zanaatın yalnız ustadan görüldüğü şekliyle sürdürülmesi, ona göre, maharetin tekerrürünü mümkün kılabilir fakat ıslahı, inkişafı ve yeniliği temin edemez. Bu yüzden maarif, mevcut bilgiyi nakleden bir mekanizma olmaktan ziyade sanat ve meslek erbabını ilmî esaslarla buluşturarak üretici kudreti artıran bir vasıta olarak düşünülmektedir. Münif Paşa'nın sanayi geriliğini temel ilimlerin ihmaline bağlaması da aynı istikamette okunmalıdır (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279).

Faydalı bilgi fikrinin bir başka cephesi de maarifin istikbale dönük bir hazırlık olarak kavranmasıdır. Münif Paşa, çocukların babalarının yetiştiği zamana göre değil yaşayacakları devrin icaplarına göre yetiştirilmesi gerektiğini söylerken tedrisi geçmişin alışkanlıklarına bağlı bir muhafaza faaliyeti olmaktan çıkarır. Burada eğitim, yalnız ferdî kemâli hedefleyen bir terbiye süreci değil değişen zamanın şartlarına intibakı mümkün kılacak bir hazırlık zemini olarak düşünülmektedir. Bu sebeple onun maarif anlayışında faydalı bilgi hem bugünün ihtiyaçlarına cevap veren hem de yarının toplumsal ve iktisadî şartlarına uyum sağlayabilecek insan tipini yetiştirmeye matuf bir muhteva kazanır (Akin, 1989; Doğan, 1986; Münif Paşa, 1279).

Muallim, Ebeveyn ve Devletin Rolü

Münif Paşa'nın maarif düşüncesinde öğretim meselesi, muhteva ve usul tartışmasıyla sınırlı kalmaz. Bu süreci taşıyacak failerin niteliği de aynı derecede ehemmiyet kazanır. Bu sebeple çocuk terbiyesinin muvaffakiyeti yalnız okutulacak metinlerin yahut uygulanacak yöntemlerin isabetine değil muallimin ehliyetine, ebeveynin mesuliyet duygusuna ve devletin himaye edici rolüne de bağlanır. Onun nazarında maarif, farklı aktörlerin müşterek

müdahalesini gerektiren kamusal bir sahadır. Ailede başlayan terbiye, mektepte düzenli bir tedrise kavuşmakta, devlet eliyle de daha geniş bir toplumsal istikamete yönlendirilmektedir (Akın, 1999; Münif Paşa, 1279). Bu çerçevede Münif Paşa'nın ebeveynlere yüklediği sorumluluk, çocukların yalnız maddî ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı değildir. Çocuğun istikbalini teminat altına alacak asıl yatırım, onun ahlâk ve ilim bakımından iyi yetiştirilmesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi anne babanın, çocuklarını kendi çocukluk tecrübelerine göre değil yaşayacakları devrin icaplarına göre hazırlaması gerektiğine dair vurgusu, terbiyeyi aile içi alışkanlıkların tekrarından çıkarıp tarihsel ve toplumsal değişime duyarlı bir hazırlık süreci hâline getirir. Bu yüzden Münif Paşa'da ebeveynlik, salt himaye değildir. Çocuğun geleceğini dikkate alan bilinçli bir yönlendirme vazifesidir (Akın, 1989; Münif Paşa, 1279). Muallim meselesi de aynı bağlamda merkezi bir yer işgal eder. Münif Paşa'nın öğretmen niteliğine yaptığı vurgu, tedrisin muvaffakiyetini doğrudan doğruya muallimin ehliyetiyle irtibatlandırıldığını gösterir. Çocuğun zihin seviyesini dikkate almayan, yalnız kaide nakleden yahut şekli ezberi başarı sayan bir öğretim anlayışı, onun gözünde maarifin hakiki gayesini boşa çıkarır. Buna karşılık muallim, talebenin istidadını gözetken, bilgiyi tadrîcen veren ve öğrettiği şeyin gerçek istifadeye dönüşmesini sağlayan kişi olmalıdır. Bu bakımdan Münif Paşa'nın muallim tasavvuru yalnız ders anlatan bir memur değil bilginin anlamlı ve faydalı biçimde intikalini temin eden kurucu bir fail etrafında şekillenir (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Devletin rolü ise Münif Paşa'da daha geniş bir çerçevede düşünülür. Maarifin inkişafı, ferdî gayretlere bırakılabilecek tâli bir alan değildir. Bu durum memleketin terakkisiyle doğrudan irtibatlı temel bir vazifedir. Bu sebeple devlet, yalnız mektep açan yahut nizamname çıkaran bir otorite olarak görünmez. Ulûm ve maarifin neşrini kolaylaştıran, öğretim kurumlarını düzenleyen, ehil memur ve muallim yetişmesini gözetken başlıca fail hâline gelir. Münif Paşa'nın kamusal dersler, cemiyet faaliyetleri, kütüphane ve kıraathane gibi teşebbüslere verdiği önem de bu anlayışın uzantısıdır. Böylece maarif, aile ve mekteple sınırlı bir iş olmaktan çıkar: Devletin himayesinde toplumsal inkişafı hedefleyen kurucu bir siyaset alanına dönüşür (Cunbur, 1964a; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279). Münif Paşa'nın devlet tasavvurunda maarif, idarenin tâli bir uzvu değildir. Aksine maarif kamusal düzenin fikrî temelidir. Bu sebeple devletin vazifesi yalnız mevcut mektepleri idare etmekle sınırlı kalmaz; ulûm ve maarifin intişârını kolaylaştıracak şartları hazırlamak, ehil memur ve muallim yetişmesini temin etmek, faydalı bilginin toplum sathına yayılmasını desteklemek de bu vazifenin parçası hâline gelir. Münif Paşa'nın kamusal derslere, cemiyet faaliyetlerine, tercüme, neşriyata ve müşterek okuma mekânlarına verdiği önem, maarifi yalnız okul merkezli bir teşkilat meselesi olarak değil toplumun müşterek inkişafını hedefleyen daha geniş bir siyaset alanı içinde düşündüğünü göstermektedir (Cunbur, 1964a; Güneş & Yılmaz, 2024; İnceoğlu, 2008).

Münif Efendi Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan adlı makalesinde, ailelerin eğitime ayırdıkları bütçeyi ve öğretmenlerin maddi koşullarını eleştirel bir yaklaşımla inceler. Bazı babaların çocuklarının doğumu, sünneti ve henüz vakti gelmemiş evlilikleri (düğünleri) gibi bir iki günlük geçici hevesler uğruna büyük masraflar yapıp külfete katlandıklarını, ancak iş eğitime geldiğinde bunun bedava ("bâdi-havâ/beleş") veya çok cüzi bir masrafla halledilmesini istediklerini belirtir. Münif Efendi'ye göre, dünya ve ahiret mutluluğunun sermayesi olan eğitim işinin hiçe sayılarak diğer törenlere büyük harcamalar yapılması tam bir cehalet ve ahmaklık göstergesidir. Bu durumu Avrupa ile kıyaslayarak, Avrupa'da ebeveynlerin çocuk dünyaya geldiğinde her şeyden evvel öğretim masraflarını düşündüklerini, çocuklarını uzak yerlerdeki büyük üniversitelere göndermek ve başka ülkeleri, kültürleri bizzat görerek tanımalarını sağlamak için gereken büyük masrafları üstlendiklerini vurgular. Öte yandan tedrisatın kalitesini artırmak için öğretmenlerin ehliyetine ve onlara sunulan finansal teşviklere de dikkat çeker. Okulların ve eğitimin ıslah edilmesinin en başta, eğitmenlerin (muallimlerin) ehliyetli ve iyi

eğitilmiş olmasına bağlı olduğunu belirtir. Bu mesleği daha cazip kılmak, teşvik etmek ve iyi eğitimcileri sisteme kazandırmak amacıyla, yeni usullere göre sınava tabi tutulan ve ehliyeti ispatlanan yeni öğretmenlere fazla maaş veya bir nevi imtiyaz verilmesini önerir. Münif Efendi, eğitim sisteminde çocuklara uygulanan dayak yöntemine şiddetle karşı çıkarak "yolsuz bir şey" olarak tanımlar. Adaletli Osmanlı sisteminde, en büyük suçları işleyen güçlü kuvvetli yetişkinlerin bile yıllardır fiziksel işkenceden kurtulduğunu hatırlatarak, vücutları henüz çok nazik olan çocuklara şiddet ve dayak uygulanmasının asla reva görülmemesi gerektiğini savunur. Eğitim sırasında karşılaşılan tembellik, gevşeklik veya çirkin davranışlar karşısında fiziksel şiddeti mecburi bir yol olarak görmez. Dayağın ancak zor anlayan ve inatçı olan eşek gibi hayvanlara mahsus, son derece zararlı bir yöntem olduğunu; saygıdeğer insan türüne ve özellikle bünyesi nazik çocuklara bu muamelenin asla uygun olmadığını ifade eder. Dayağın çocuğun bedenine vereceği zararın ötesinde, çok daha ağır manevi ve psikolojik tahribatlar yarattığını da belirtir. Sürekli dayak, hakaret ve baskıya ("hakâret u meskenete") maruz kalan çocukların tahammül sınırlarının yok olacağını, bu miskinliğe alışarak ömürleri boyunca özsaygılarını (izzet-i nefislerini) koruyamayacaklarını kesin bir dille vurgular (Akin, 1989)

Münif Efendi, çocukları eğitirken dayak yerine kullanılabilecek, doğru uygulandığında dayaktan çok daha etkili ve yararlı olacağını belirttiği alternatif disiplin yöntemlerini de şöyle sıralar:

- Uygun bir dille azarlamak (sözlü uyarı).
- Öğrencinin sınıftaki yerini, mahal veya makamını değiştirmek.
- Diğer öğrenciler mektepten çıkmaya (teneffüse/izne) hak kazandığında hatalı öğrenciyi bir süre daha okulda tutmak.
- En etkili ve üstün yöntem olarak da kabahatine göre okuduğu dersi yirmi, otuz veya daha fazla defa yazmaya mecbur bırakmak (Akin, 1989).

Bu çok katmanlı yapı içinde aile, muallim ve devlet arasında kurulan irtibat, Münif Paşa'nın maarif fikrinin kurucu özelliklerinden biridir. Aile çocuğu ilk terbiyeye hazırlayan zemin, muallim bilgiyi tadrîcen ve sahih biçimde aktaran fail, devlet ise bu sürecin kurumsal ve kamusal çerçevesini tayin eden merci olarak görünür. Böylece eğitim, ferdî gayretlere bırakılmış dağınık bir faaliyet olmaktan çıkar ve farklı aktörlerin müşterek sorumluluğu altında işleyen bir toplumsal inşa alanına dönüşür. Münif Paşa'nın maarife dair tekliflerinin yalnız pedagojik değil aynı zamanda idarî ve toplumsal bir mahiyet taşıması da buradan kaynaklanmaktadır (Doğan, 1986; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Bilginin Topluma Yayılım Araçları: Mecmua, Cemiyet, Kütüphane ve Umuma Açık Dersler

Münif Paşa'nın maarif anlayışında süreli neşriyat tali bir faaliyet olmayıp bilginin toplumsallaştırılmasının asli vasıtalarından biridir. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kuruluş gayesini ulûm ve fûnûnun Memâlik-i Mahrûse'de neşr ve tamimi şeklinde belirleyen yaklaşım Mecmûa-i Fûnûn'un mahiyetini de tayin eder. Mecmuanın, herkesin anlayabileceği açık bir dille ve dinî-siyasî tartışmaların dışında, faydalı bilgiye yer vereceğinin özellikle belirtilmesi, Münif Paşa'nın bilginin seçimi ile yayılması arasında doğrudan bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Bu çerçevede Mecmûa-i Fûnûn, yalnız bir yayın organı değil faydalı bilginin anlaşılır bir dille cemiyet sathına intikalini hedefleyen programatik bir maarif aracıdır (Akin, 1989; Münif Paşa, 1279, s. 2008; Özgül, 2014). Burada dikkat çekici olan husus, Münif Paşa'nın neşriyatı sadece malumat nakleden bir mecra olarak değil kamusal zihniyet inşasının araçlarından biri olarak kavramasıdır. Mecmûa-i Fûnûn'un telif ve tercümeye açık tutulması, cemiyet dışından gelecek münasip yazılara da yer verileceğinin belirtilmesi ve eserin ebnâ-yı vatana hizmet niyetiyle takdim edilmesi, maarif fikrinin dar bir uzman çevresine hitap eden kapalı bir bilgi rejimi üzerine

kurulmadığını gösterir. Böylece bilginin intikali hem içerik seçimini hem de bu içeriğin mümkün olduğu kadar geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılmasını içeren çift yönlü bir faaliyet hâline gelir. Münif Paşa'nın maarif tasavvurunun neşriyat ayağı tam da bu noktada, faydalı bilginin toplumsallaşmasını mümkün kılan kurucu bir unsur olarak belirir (Budak, 2012; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye bünyesinde tertip edilen umuma açık dersler de aynı doğrultuda değerlendirilmelidir. Bu dersler, bilginin dar bir ulemâ yahut bürokrat çevresinin malı olmaktan çıkarılıp farklı toplumsal zümrelere ulaştırılması çabasının kurumsal karşılığıdır. Talebe, memur, ticaret ve sanat erbabı ile farklı sınıflardan insanların bu derslerin muhatabı olarak düşünülmesi, Münif Paşa'nın maarif telakkisinde kamusal yararın ne derece merkezi olduğunu gösterir. Böylece bilgi, yalnız mektepte tahsil edilen bir birikim olarak düşünülmez. Cemiyetin müşterek inkişafına tahsis edilen bir kaynak hâline gelmektedir (Cunbur, 1964a; İhsanoğlu, 1987; İnceoğlu, 2008)

Münif Paşa'nın neşriyata yüklediği bu işlev, cemiyet fikrini de açıklığa kavuşturur. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, onun nazarında yalnız belli başlı münevverlerin bir araya geldiği ilmî bir mahfil değildir. Bilginin intişârını hedefleyen müşterek bir çalışma zemini olarak tasarlanmıştır. Nitekim telif, tercüme ve ders verme faaliyetlerinin aynı çatı altında toplanması, maarifin yalnız tedris kurumlarıyla sınırlanamayacağını gösterir. Bu yapı içinde cemiyet, faydalı bilginin seçildiği, işlendiği ve toplumun istifadesine sunulduğu bir ara kurum vazifesi görür. Böylece Münif Paşa, bilginin üretimi ile dolaşımı arasına kurumsal bir eşik yerleştirerek maarif meselesini hem içerik hem vasıta hem de teşkilât bakımından birlikte düşünmektedir (İhsanoğlu, 1987; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın kütüphanecilik alanındaki vizyonu ve çabaları, halkı aydınlatma ile eğitim reformu hedeflerinin en temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Toplumda kitap okuma kültürünü yaygınlaştırmak ve araştırma yapmak isteyenlere uygun bir çalışma ortamı sunmak amacıyla, ilk olarak kurucusu olduğu Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye bünyesinde bir kütüphane hayata geçirmiştir. Bu kütüphanenin işleyişine büyük bir ciddiyetle yaklaşılmış ve kuralları "Cemiyet Kütüphanesi Nizamnâmesi" başlığıyla Mecmûa-i Fünûn dergisinin ilk sayısında yayımlanarak kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Batır, 2004). Cemiyet çatısı altında başlattığı bu girişimle yetinmeyen Münif Paşa, bilginin geniş halk kitlelerine ulaşması için çok daha büyük ve kalıcı bir miras olan Beyazıt Genel Kütüphanesi'nin açılmasına da öncülük etmiştir (Güneş & Yılmaz, 2024). Kurumsal kütüphanecilik faaliyetlerinin yanı sıra Münif Paşa, şahsi hayatında da gerçek bir kitapsever olarak öne çıkmıştır. Hayatı boyunca hem Doğu hem de Batı dünyasından pek çok eser toplayarak kendisine ait oldukça zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Kütüphanesinin ve ilminin zenginliği o kadar biliniyordu ki, evindeki bilimsel sohbetlerden istifade etmek amacıyla Fas'tan Japonya'ya kadar tüm İslam dünyasından pek çok ziyaretçi konağına geliyordu (Duran, 1986). Münif Paşa, halkın aydınlanması ve okuma alışkanlığı kazanması amacıyla Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye bünyesinde kütüphanenin yanı sıra bir de kiraathane kurmuştur. Mart 1864'te Mecmûa-i Fünûn dergisinin 22. sayısında duyurularak "Çiçek Pazarı" olarak bilinen yerde açılan bu kiraathane, bilginin yalnızca kitaplarla değil, farklı dillerdeki gazeteler ve süreli yayınlar aracılığıyla da topluma ulaşmasını hedeflemiştir (Güneş & Yılmaz, 2024). Salı günleri hariç her gün sekiz saat boyunca hizmet veren bu mekân, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin kullanımına açık tutulmuş; bilhassa devlet kademelerinde eğitim gören öğrencilerden hiçbir ücret talep edilmemiştir. Kiraathaneye üye olmak isteyenlerin mevcut üyeler tarafından önerilmesi gerekmiş ve bu üyelere haftada iki gün ücretsiz İngilizce ile Fransızca dersleri verilerek eğitimleri desteklenmiştir (Cunbur, 1967).

Bu çerçevede kütüphane ve kuraathane teşebbüsleri, Münif Paşa'nın bilginin maddî dolaşım şartlarına verdiği önemi göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Kitabın, gazetenin ve farklı dillerdeki matbuatın müşterek istifadeye açılması, bilgiye erişimi ferdî imkânların sınırlarından çıkarıp kamusal bir zemine taşımaktadır. Böylece maarif, muallim ile talebe arasındaki münasebetten ibaret kalmayarak müşterek okuma, takip ve müzakere imkânlarıyla tamamlanan daha geniş bir kültür siyasetine dönüşür. Münif Paşa'nın "Millet Kütüphanesi" tasavvurunun anlamı da burada belirginleşir. Mesele yalnız kitapları muhafaza etmek değildir: Onları cemiyetin kullanımına elverişli bir tertip içinde bir araya getirmektir (Cunbur, 1964b, 1964a; Güneş & Yılmaz, 2024).

Münif Paşa'da Maarif, Terakki ve Kamusal Fayda İlişkisi

Münif Paşa'nın maarif anlayışının ulaştığı nihai ufuk, terakki fikridir. Ancak burada terakki, dar manada idarî bir ıslahat yahut kurum çoğaltma siyaseti olarak kavranmaz. Münif Paşa'nın metinlerinde terakki, ulûm ve fûnûnun toplum hayatına nüfuz etmesiyle mümkün hâle gelen daha geniş bir dönüşüm alanına işaret eder. Bu yüzden maarif, yalnız mektep açmak, ders koymak veya yeni usuller denemek gibi parça parça tedbirlerin toplamı değildir. Memleketin imarı, sanatların inkişafı, servetin artması ve kamusal menfaatin tahkimiyle irtibatlı kurucu bir kuvvet olarak düşünülür. Bilginin fayda üretmesi, terakkiyi mümkün kılması ve cemiyetin müşterek hayatına tesir etmesi arasında kurduğu sıkı rabita, Münif Paşa'nın maarif telakkisini Tanzimat Devri'nin sıradan eğitim tartışmalarının ötesine taşımaktadır (Duran, 1986; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279, 1299). Bu sebeple Münif Paşa'da kamusal fayda fikri, doğrudan doğruya maarifin muhtevasına ve dolaşımına bağlanır. Hangi bilginin öğretileceği, bu bilginin hangi vasıtalarla yayılacağı ve hangi toplumsal kesimlerin istifadesine sunulacağı soruları, onun nazarında birbirinden bağımsız meseleler değildir. Faydalı bilgi, ancak toplum içinde tedavüle girdiği ve meslek, sanat, idare yahut ahlâk sahalarında karşılık bulduğu ölçüde hakiki manasını kazanır. Bu yönüyle Münif Paşa'nın maarif anlayışı, bilgiyi ferdî tezyin yahut seçkin zümre sermayesi olmaktan çıkarıp kamusal menfaatin asli unsurlarından biri hâline getiren bir çerçeveye sahiptir. Terakki de tam bu noktada, bilginin cemiyet sathında fiile dönüşmesi olarak belirir (Akin, 1989; Cunbur, 1964b; Doğan, 1986).

Münif Paşa'nın terakki fikrini ayırt edici kılan husus, onu doğrudan doğruya ilim, sanat ve servet arasında kurduğu karşılıklı ilişki üzerinden temellendirmesidir. Bu yaklaşımda bilgi, kendi başına muhterem bir birikim olmakla sınırlı kalmaz; üretici kudreti artıran, sanatları ıslah eden ve memleketin iktisadî imkânlarını genişleten faal bir unsur hâline gelir. En basit görünen mesleklerin dahi ilmî kaidelere dayandığını vurgulaması, maarifi teorik bir süs yahut münevver zümreye mahsus bir tezyinat olarak görmediğini açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla Münif Paşa'da kamusal fayda, soyut bir hayır fikri değildir; ulûm ve fûnûnun toplum hayatında somut karşılık bulmasıyla şekillenen bir inkişaf modeli olarak belirir (Akin, 1989; Duran, 1986; Münif Paşa, 1279). Servet ve saadet meselesi de bu çerçevede doğrudan maarif bahsine bağlanır. Münif Paşa'nın ulûm ve maarifi "sermâye-i saâdet" olarak nitelemesi, bilgiyi ferdî yükselişin ötesinde toplumsal refahın ve müşterek selâmetin temeli olarak gördüğünü gösterir. Bilginin yayılmasıyla birlikte sanatların gelişeceği, meslek erbabının maharet kazanacağı ve memleketin mamur hâle geleceği düşüncesi, onun maarif telakkisini iktisadî ve içtimâî fayda eksenine yerleştirir. Bu sebeple terakki, Münif Paşa'da yalnız düşünsel bir aydınlanma değildir. Terakki, ilmî bilginin meslek, üretim, idare ve gündelik hayat üzerinde fiilî tesir meydana getirmesiyle tamamlanan çok katmanlı bir süreçtir (İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın kamusal fayda anlayışı, bilginin toplumsal hiyerarşi içinde dar bir çevreye tahsis edilmesine de mesafelidir. Zira onun metinlerinde ilim ve maarif, belirli bir zümrenin imtiyazı olamaz. Aksine memleketin umumî menfaatine tahsis edilmesi gereken bir imkân

olarak görünür. Mecmûa-i Fünûn'un sehlû'l-ibare bir üslupla hazırlanmasının özellikle vurgulanması, halka açık derslerin farklı zümrelere hitap edecek biçimde tasarlanması ve kütüphane-kıraathane gibi müşterek istifade mekânlarının önemsenmesi, bu yaklaşımın somut tezahürleridir. Böylece kamusal fayda, yalnız devletin yukarıdan halka doğru düzenlediği bir hedef olarak kalmaz; bilginin anlaşılır, erişilebilir ve istifadeye açık hâle getirilmesiyle mümkün olan bir müştereklik biçimine dönüşür (Cunbur, 1964a; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279). Bu bakımdan Münif Paşa'nın maarif anlayışı, Tanzimat Devri'nin yalnız kurumsal yenileşme diline indirgenemeyecek kadar geniş bir ufka sahiptir. Onun teklif ettiği şey, mektep açılmasıyla başlayıp neşriyat, tercüme, ders, kütüphane ve faydalı bilgi etrafında örülen daha kapsamlı bir toplumsal inşa programıdır. Terakkiyi mümkün kılacak olan da bu programın başarısıdır. Bu amaç etrafında bilginin doğru seçilmesi, uygun usulle tedris edilmesi, geniş çevrelere ulaştırılması ve nihayet sanat, meslek ve idare sahalarında fiile dönüşmesi önem kazanır. Münif Paşa'nın maarifi kamusal fayda ile bu derece sıkı biçimde irtibatlandırması, onu yalnız bir eğitim reformcusu olmaktan çıkarıp bilginin toplumsal dolaşımı üzerine düşünen daha geniş ufuklu bir mütefekkir olarak değerlendirmeyi mümkün kılar (Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014).

Münif Paşa'nın kamusal fayda anlayışının bir başka dikkat çekici cephesi, maarifi rekabetten ve polemikten bütünüyle arındırılmış bir alan olarak tasarlamamasıdır. Bilakis, dönemin süreli yayınları etrafında şekillenen tartışmalar, faydalı bilginin kim tarafından, hangi dil ve üslupla, hangi okuyucu kitlesine sunulacağı meselesinin başlı başına bir mücadele alanı hâline geldiğini göstermektedir. Mecmûa-i Fünûn'un bu tartışmalar içindeki konumu, Münif Paşa'nın maarifi yalnız teorik bir ideal olarak bırakmadığını, onu neşriyat sahasında müdafaa edilen, sınırları çizilen ve kamu önünde meşruiyeti tesis edilmeye çalışılan bir program olarak kavradığını düşündürür. Bu bakımdan maarif, Münif Paşa'da sadece bilgi nakli değil aynı zamanda faydalı bilginin mahiyetine ve dolaşım usulüne dair bir ölçü koyma faaliyeti olarak da belirir (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022). Söz konusu durum, Münif Paşa'nın maarif telakkisinin neden içerik, üslup ve muhatap meselesini birlikte düşündüğünü de açıklar. Zira faydalı bilgi, onun nazarında sadece doğru yahut yeni bilgi değildir aynı zamanda uygun vasıtalarla, anlaşılır bir dille ve toplumsal istifadeye açık bir tarzda dolaşıma sokulmuş bilgidir.

Bu yüzden sehl-i ibare, tercüme, telif, mecmua, umuma açık ders ve müşterek okuma mekânları aynı düşünce zincirinin halkalarıdır. Terakki ve kamusal fayda da ancak bu zincirin işler hâle gelmesiyle mümkün olur. Münif Paşa'nın maarife yüklediği tarihsel rol, tam da burada, bilgiyi toplumun müşterek hayatına tesir edecek şekilde tertip ve tedavüle sevk eden kurucu bir irade olarak görünür (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279). Bu bakımdan Münif Paşa'nın maarif tasavvuru, Tanzimat Devri'nde sıkça karşılaşılan yüzeysel yenilik dilinden ayrılır. O, yeniliği sırf yeni kurumlar ihdas etmekte değil bilginin toplumsal işlevini yeniden tayin etmekte arar. Faydasız ezberi ayıklayan, çocukların seviyesine uygun tedrici bir öğretimi savunan, ilmi sanat ve meslekle irtibatlandıran, neşriyatı kamusal öğretimin parçası hâline getiren bu yaklaşım, maarifi doğrudan doğruya cemiyetin yeniden tertibiyle ilişkilendirir. Böylece Münif Paşa, eğitimi yalnız mektep reformu çerçevesinde düşünen bir isim olmaktan çıkar. Karşımızda bilginin seçimi, dolaşımı ve istifadeye sunuluşu üzerine sistemli biçimde düşünen bir mütefekkir olarak belirir (Akın, 1989; Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014). Bu çerçeve, Münif Paşa'ya dair mevcut literatürde öne çıkan bazı hatları yeniden düşünmeyi de gerekli kılar. Münif Paşa çoğu kez modern eğitim düşüncesi, maarif ıslahatı, çocuk terbiyesi yahut çok yönlü Osmanlı aydını kimliği üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların her biri onun entelektüel kudretini ve eğitim sahasındaki etkisini görünür kılmak bakımından mühimdir. Bununla birlikte, Münif Paşa'nın metinlerinde bilginin seçimi, tedrise elverişli hâle getirilmesi, anlaşılır bir dille yayılması ve kamusal faydaya dönüştürülmesi arasında kurulan sıkı ilişki, onu yalnızca bir eğitim düşünürü yahut maarif bürokratı olarak değerlendirmeyi yetersiz kılar. Makalenin

önerdiği okuma, Münif Paşa'yı bilginin toplumsal dolaşımı üzerine sistemli biçimde düşünen; mektep, mecmua, cemiyet, kütüphane ve kamusal dersler arasında bütünlüklü bir ilişki kuran bir mütefekkir olarak konumlandırmaktadır (Akın, 1989; Budak, 2012; Doğan, 1986; İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014).

Mecmûa-i Fünûn ve Popüler Bilim Dilinin İnşası

Münif Paşa'nın maarif tasavvurunun en dikkat çekici cephelerinden biri, bilginin yalnız seçilmesi ve yayılmasıyla yetinmeyip aynı zamanda uygun bir ifade rejimine kavuşturulmasını da gerekli görmesidir. Bu bakımdan Mecmûa-i Fünûn, sadece ilmî malumatın toplandığı bir mecmua değildir. Faydalı bilginin daha geniş bir okuyucu çevresine hitap edebilecek bir dile tercüme edildiği kamusal bir öğretim vasıtasıdır. Derginin popüler bilim karakteri de tam burada belirir. Mesele, yalnız yeni bilgiyi nakletmek değil onu cemiyetin istifadesine elverişli, sehlû'l-ibare ve merak uyandırıcı bir tertip içinde sunmaktır. Böylece Münif Paşa, bilim dilini dar bir uzman çevresinin iç söylemi olmaktan çıkarıp maarifin hizmetine koşulan kamusal bir anlatım formuna dönüştürmektedir (Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022). Bu çerçevede Mecmûa-i Fünûn'un dili, yalnız üslûba dair bir tercih değildir: Doğrudan doğruya maarif siyasetinin parçasıdır. Bilginin fayda doğurabilmesi için önce anlaşılır hâle gelmesi gerektiği düşüncesi, derginin muhatabını da genişletir. Mecmua, yalnız mütehassısları değil ilmî merakı uyandırılmak istenen daha geniş bir okur kitlesini hedefler. Osmanlı popüler bilim dergiciliğinin erken safhasında ortaya çıkan diğer mecmualarla yaşanan tartışmalar da asıl meselenin sadece içerik değil o içeriğin hangi dil ve hangi okuyucu tasavvuruyla sunulacağı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Mecmûa-i Fünûn, Münif Paşa'da sadece popülerleştirme değil basitleştirme, içeriği hafifletme değil istifadeye uygun hâle getirme çabasının başlıca örneklerinden biri olarak okunmalıdır (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

Mecmûa-i Fünûn'un popüler bilim vasfını belirleyen unsurlardan biri de içerik seçimine eşlik eden telif ve tercüme siyasetidir. Münif Paşa'nın neşriyat anlayışında mesele, her türlü malumatı bir araya getirmek değildir. Cemiyetin istifadesine elverişli, faydalı ve öğretici içeriği seçmek asıldır. Bu sebeple mecmuada yalnız yeni teliflere değil uygun görülen tercümelere de yer verilmesi, popüler bilim dilinin mahiyetini açıkça gösterir. Münif Paşa, Osmanlı toplumunun ilerlemesini ve çağdaşlaşmasını salt siyasi reformlarda değil, aklın ve bilimin rehberliğinde gerçekleştirilecek bir "fikir terbiyesinde", yani halkın eğitilmesinde görmüştür (Batır, 2004). Sahip olduğu bu modernleşme düşüncesi, onun tercüme faaliyetlerine yaklaşımını doğrudan şekillendirmiş ve tercümeyi toplumu aydınlatmada en stratejik araçlardan biri kılmıştır. Gençlik yıllarında hem Doğu medeniyetini tanıyan hem de Bâbîâli Tercüme Odası'nda görev alarak Batı dilleriyle (Fransızca, Almanca, İngilizce, Rumca) tanışan Paşa, Avrupa'daki gelişmeleri bizzat gözlemlemiş ve bu bilgi birikimini Osmanlı halkına aktarmayı bir görev bilmiştir (Sona, 2021). Nitekim onun kurucusu olduğu Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin en önemli amaçlarından biri de kitap tercümeleri yapmaktır. Bu doğrultuda cemiyetin yayın organı olan Mecmûa-i Fünûn dergisi, Avrupa'da çıkan yayınlardan yapılan tercüme ve adaptasyonların ön planda tutulduğu, diğer medeni toplumları tanımaya olanak sağlayan eğitici bir yayın işlevi görmüştür (Eren, 1973). Münif Paşa, tercümeyi sadece kelimelerin bir dilden diğerine aktarılması olarak değil; halka yeni ufuklar açacak, bilgilendirecek ve onları çağdaşlaştıracak pedagojik bir eylem olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle tercümelere kendi yorumlarını katmaktan, metinleri Osmanlı'nın kültürel dokusuna ve değerlerine uygun hâle getirmekten çekinmemiştir. Örneğin, dünya toplumlarının mesken, yeme-içme ve giyim gibi ilginç geleneklerini Avrupa seyyahlarının eserlerinden çevirdiği Âdât-ı Ümem adlı çalışması salt bir çeviri olmaktan çıkmış, aralara kendi fikirlerini ve İslam inancının medeni etkilerini eklediği özgün bir bilgi kaynağına dönüşmüştür (Sona, 2021). Benzer şekilde, Yusuf Kâmil Paşa'nın Telemak tercümesi üzerine kaleme aldığı yazıda, mütercimmin eseri ilavelerle süslemesini takdir etmesi, onun "değer katan ve eğiten"

serbest çeviri anlayışını kanıtlamaktadır (Özgül, 2014). Paşa, yalnızca felsefi veya edebi metinleri değil, Avrupa seyyahlarının Çin'deki Müslümanların durumunu anlatan inceleme mektuplarını da Türkçeye çevirerek tercüme halkın dünyadan haberdar olması için kullanmıştır (Batır, 2004). Tercüme faaliyetlerinin Münif Paşa'nın aydınlanmacı zihniyetindeki en büyük işlevi, eski ile yeni arasında kalan Osmanlı toplumuna daha önce aşına olmadıkları modern kavramları taşımasıdır. Bunun en çarpıcı örneği, Fontenelle, Fenelon ve Voltaire gibi Batılı düşünürlerden çeviriler yaptığı Muhaverât-ı Hikemiyye (Felsefi Konuşmalar) adlı eseridir (Mermutlu, 2000). Münif Paşa bu tercüme aracılığıyla "vatancılık", "toplumsal ahlak" ve "kadın eğitimi" gibi dönemine göre son derece yenilikçi ve ufuk açıcı kavramları Osmanlı fikir hayatına bizzat entegre etmeyi başarmıştır (Batır, 2004; Sona, 2021). Ayrıca, İngilizceden şiir tercüme eden ilk edebiyatçımız olma unvanını da taşıyan Paşa'nın, Victor Hugo'nun meşhur eseri Sefiller'i Mağdurîn Hikâyesi adıyla dilimize kazandıran kişi olduğu da kaynaklarda muhtemel olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2018). Yapılan tercüme burada basit bir aktarım faaliyeti olmaktan çıkar. Faydalı bilginin Osmanlı okuruna uygun bir tertip ve ifade ile yeniden dolaşıma sokulmasının başlıca araçlarından biri hâline gelir. Böylece Mecmûa-i Fünûn hem seçilmiş muhtevası hem de bunu kamusal istifadeye uygun bir dilde sunma tarzıyla, Münif Paşa'nın maarif tasavvurunun en somut tezahürlerinden biri olarak belirir (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022). Bu çerçevede dönemin diğer mecmualarıyla yaşanan tartışmalar yalnız şahsî polemikler olarak görülemez. Söz konusu polemikler, hangi bilginin faydalı sayılacağı, bunun kim için yazılacağı ve nasıl bir üslûpla sunulacağı meselesinin kamusal sahada henüz yerleşmekte olduğunu göstermektedir. Mecmûa-i Fünûn'un kendisini bu tartışmalar içinde konumlandırma biçimi, Münif Paşa'nın popüler bilim neşriyatını rastgele bir yayın faaliyeti olarak görmediğini bilakis maarifin toplumsal meşruiyetini kuran bir vasıta olarak değerlendirdiğini düşündürür. Bu bakımdan popüler bilim dili, Münif Paşa'da faydalı bilginin cemiyet sathında kabulünü ve tesirini mümkün kılan kurucu bir anlatım rejimi hâline gelir (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

Bu yönüyle Mecmûa-i Fünûn yalnız ilmî malumatı kamusal dolaşıma açan bir mecra değil aynı zamanda okur yetiştiren bir terbiye vasıtası olarak da değerlendirilmelidir. Derginin sehl-i ibareyi önceleyen tavrı, okuyucunun sadece bilgiye maruz kalmasını değil o bilgiyi takip edebilecek bir kavrayış düzenine dahil olmasını hedefler. Böylece popüler bilim dili, yüzeyselleştirici bir sadeleştirme olarak değil daha geniş toplumsal kesimlerin ilmî içeriğe tadrîcen nüfuzunu mümkün kılan bir ara form hâline gelir. Münif Paşa'nın bu yaklaşımı, okuru pasif bir tüketici olarak düşünmez aksine faydalı bilgiyle teması arttıkça zihnî istidadı gelişecek bir muhatap olarak gördüğünü düşündürmektedir (İnceoğlu, 2008; Özgül, 2014; Yurtoğlu, 2022).

Bu çerçevede popüler bilim dilinin inşası, Münif Paşa'da aynı zamanda epistemik bir seçicilik anlamına gelir. Zira her bilgi kamusal dolaşıma aynı ölçüde elverişli değildir. Seçilecek içerik hem toplumsal fayda doğurmalı hem de muhatapın anlayış ufkuna hitap edebilmelidir. Mecmûa-i Fünûn'un dinî ve gündelik siyasî tartışmaları bilinçli biçimde dışarıda bırakıp ulûm, fünûn ve sanayiye dair malûmât-ı nâfiayı öne çıkarması, bu seçiciliğin tesadüfî olmadığını gösterir. Popüler bilim dili de tam bu seçimin sonucunda şekillenir. Aktarılmaya değer görülen bilgi, faydalı olması kadar anlaşılabilir bir tertip içinde sunulabildiği ölçüde maarifin parçası hâline gelir (Budak, 2012; İnceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Tercüme, Telif ve Seçilmiş İçerik Siyaseti

Münif Paşa'nın neşriyat anlayışında tercüme ve telif, birbirine rakip iki faaliyet değildir: Faydalı bilginin dolaşımını sağlayan tamamlayıcı iki vasıta. Bu çerçevede mesele, herhangi bir metni Osmanlıcaya aktarmak yahut sırf yerli bir telif üretmek olmayıp asıl olan, cemiyetin

istifadesine elverişli malûmâtı seçmek ve bunu uygun bir ifade rejimi içinde tedavüle sokmaktır. Bu sebeple Mecmûa-i Fünûn'un telif ve tercümeyle birlikte açık tutulması, Münif Paşa'nın bilgi siyasetinin seçici mahiyetini gösterir. Tercüme, burada yabancı bir muhtevanın mekanik aktarımı olarak görülmez aksine faydalı bilginin Osmanlı okurunun anlayış ufkuna göre yeniden tertip edilmesidir. Telif ise aynı işin içeriden üretilen cephesini temsil eder. Böylece neşriyat, bilgi üretmekten çok onu kamusal istifadeye uygun hâle getirme çabasının bir parçası olarak belirir (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

Bu seçicilik, Münif Paşa'nın neşriyat anlayışında yalnız içerik tercihinin değil aynı zamanda bir sınır çizme iradesine de işaret eder. Nitekim faydalı bilgi ile doğrudan irtibatlandırılmayan dinî polemiklerin ve gündelik siyasî tartışmaların mecmuanın dışında tutulması, neyin kamusal dolaşıma sokulmaya layık görüldüğünü açıkça göstermektedir. Bu bakımdan Mecmûa-i Fünûn'un içerik siyaseti, rastgele malumat biriktiren ansiklopedik bir tavırdan ziyade cemiyetin istifadesine elverişli bilgiyi ayıklayan ve tertip eden müdahaleci bir maarif programı olarak okunmalıdır. Tercüme ve telif de bu program içinde, biri dışarıdan alınan bilgiyi yerli muhataba uygun hâle getiren diğeri ise aynı fayda ufkunu içeriden kuran iki tamamlayıcı araç durumundadır. Böylece Münif Paşa'nın neşriyat anlayışı, bilgi üretiminden çok bilgiyi seçme, düzenleme ve kamusal istifadeye sunma ameliyesi etrafında belirginleşir (Budak, 2012; Inceoğlu, 2008; Yurtoğlu, 2022).

Münif Paşa'nın neşriyat anlayışındaki seçicilik yalnız faydalı bilginin tercih edilmesiyle sınırlı değildir. Hangi tartışmaların kamusal dolaşımın dışında tutulacağı da aynı ölçüde belirleyicidir. Mecmûa-i Fünûn'un dinî meseleler ile zamanın hâl-i siyasetine dair polemiklerden özellikle kaçınacağını ilan etmesi, bir tarafsızlık iddiasından çok maarifin kendine mahsus sahasını tayin etme teşebbüsü olarak okunmalıdır. Bu tavır, faydalı bilgi dolaşımını kesintiye uğratabilecek yahut mecmuanın hedeflediği müşterek istifadeyi daraltabilecek tartışmaları dışarıda bırakma iradesini yansıtır. Böylece Münif Paşa, neşriyatı her türlü fikrî çekişmenin zemini hâline getirmek yerine, ulûm, fünûn ve sanayiye dair malûmât-ı nâfiayı öne çıkaran tahsis edilmiş bir kamusal alan kurmaya çalışmaktadır (Budak, 2012; Inceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Bu tercih, aynı zamanda Münif Paşa'nın maarifi nasıl bir toplumsal uzlaşma zemini olarak düşündüğünü de gösterir. Derginin hitap ettiği muhatap kitlesi genişledikçe, içerikte müşterek faydaya hizmet etmeyen yahut okuyucu çevresini kutuplaştıracak unsurlardan uzak durmak daha önemli hâle gelir. Bu bakımdan dinî ve gündelik siyasî polemiklerin dışarıda bırakılması, bilginin toplumsal yayılması önündeki muhtemel engelleri azaltmaya dönük bilinçli bir yayın siyaseti olarak değerlendirilebilir. Münif Paşa'nın kurmak istediği kamusal alan, tartışmayı bütünüyle dışlayan bir sessizlik alanı değil hangi meselenin hangi zemin üzerinde dolaşıma gireceğini tayin eden disipline edilmiş bir maarif sahasıdır (Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022).

Münif Paşa'da Maarif Düşüncesinin Kavramsal Bütünlüğü

Münif Paşa'nın maarif anlayışı, birbirinden bağımsız görünen çok sayıda unsuru aynı düşünsel çerçeve içinde birleştirmesi bakımından dikkat çekicidir. Faydalı bilgi, tadrîcilik, muallimin ehliyeti, ebeveynin mesuliyeti, devletin himayesi, neşriyatın işlevi, tercüme ve telif siyaseti, kütüphane ve kıraathane gibi müşterek istifade mekânları bu çerçevede yan yana duran dağınık başlıklar değildir. Bunların tümü, bilginin seçilmesi, tadrîse elverişli hâle getirilmesi ve cemiyet sathında istifadeye açılması etrafında örülen bütünlüklü bir maarif telakkisinin parçalarıdır. Dolayısıyla Münif Paşa'nın metinleri yalnız pedagojik teklifler yahut idarî tavsiyeler mecmuası olarak değil bilginin toplumsal dolaşımına dair sistemli bir zihnî teşebbüs olarak okunmalıdır (Akın, 1999; Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014). Bu bütünlük

içinde dikkat çeken husus, Münif Paşa'nın maarifi hem muhteva hem usul hem de vasıta bakımından birlikte düşünmesidir. Hangi bilginin faydalı olduğu sorusu, o bilginin nasıl öğretileceği ve hangi yollarla yayılacağı sorularından ayrılmaz. Çocuğun seviyesine uygun bir tedris, ehil muallim, seçilmiş içerik, sehl-i ibare, tercüme ve telif, umuma açık dersler, mecmua ve müşterek okuma mekânları bu yüzden aynı mantıksal zincirin halkalarıdır. Münif Paşa'da maarif meselesinin gücü de buradan doğar. O, bilgiyi yalnız üretilecek yahut muhafaza edilecek bir şey olarak değil belli bir toplumsal işlev doğrultusunda tertip edilmesi gereken kurucu bir kuvvet olarak kavrar (Akin, 1989; Inceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279).

Bu bakımdan Münif Paşa'nın maarif düşüncesi, Tanzimat devrinin genel yenileşme söylemi içinde eriyip giden sıradan bir eğitim anlayışına indirgenemez. Onun teklif ettiği yaklaşım, mektep reformu ile başlayıp orada son bulmayan; faydalı bilginin seçimi, öğretim usulünün ıslahı, neşriyatın kamusal işlevi ve terakki fikri etrafında genişleyen bütüncül bir toplumsal inşa tasavvurudur. Bu tasavvurun merkezinde ise bilginin cemiyet hayatına etki edecek biçimde dolaşıma sokulması yer alır. Bu nedenle Münif Paşa'yı yalnızca bir maarif nâzırı, eğitimci ya da çok yönlü bir Osmanlı aydını olarak değerlendirmek yetersiz kalır; onu, bilginin toplumsal işlevi üzerine sistemli biçimde düşünen bir mütefekkir olarak konumlandırmak daha açıklayıcıdır (Budak, 2012; Duran, 1986; Güneş & Yılmaz, 2024; Özgül, 2014).

Münif Paşa'nın Metinlerinde Kavramsal İfadeler

Münif Paşa'nın maarif düşüncesini daha açık biçimde kavrayabilmek için, onun metinlerinde tekrar eden bazı kavramsal düğümlere yakından bakmak gerekir. Ulûm ve fûnûnun neşri, malûmât-ı nâfia, sehl-i ibare, tedric, terbiye ve terakki gibi ifadeler, dağınık şekilde kullanılan kelimeler olmaktan çok aynı zihni çerçevenin birbirini tamamlayan parçalarıdır. Bu kavramların ortak yönü, bilginin salt nazari bir kıymet olarak değil toplum hayatında karşılık bulacak bir fayda ve intikal düzeni içinde düşünülmesidir. Bu sebeple Münif Paşa'nın metinleri, yalnız belli meseleler hakkında ileri sürülmüş dağınık görüşler toplamı olarak değil kendi iç tutarlılığı bulunan bir maarif dilinin kuruluş süreci olarak okunmalıdır (Akin, 1989; Münif Paşa, 1299).

Dilin merkezinde yer alan “malûmât-ı nâfia” vurgusu, Münif Paşa'nın bilgiye yüklediği değer ölçüsünü tayin eder. Fayda burada dar anlamda pratik yarara indirgenmiş değildir. Fakat ilmin cemiyet hayatıyla teması bulunmayan, muhatabın kavrayışına ulaşmayan ve toplumsal inkişaf üzerinde tesir icra etmeyen bir birikim hâline gelmesi de kabul edilmez. Aynı şekilde “sehl-i ibare” talebi sadece üslûp sadeliği arayışı olarak değil faydalı bilginin dolaşıma girebilmesi için gerekli şartlardan biri olarak görülmelidir. Bu bakımdan Münif Paşa'nın kavramsal tercihleri, onun maarif düşüncesinde muhteva, dil ve kamusal faydanın birbirinden ayrılmadığını göstermektedir (Inceoğlu, 2008; Münif Paşa, 1279; Yurtoğlu, 2022). Bu kavramsal tercihler aynı zamanda bir ıslah dilinin kuruluşuna da işaret eden betimleyici kavramlardır. Mevcut eğitim ve neşriyat düzeninin ne bakımdan eksik bulunduğunu da dolaylı biçimde bize gösterirler. Faydasız ezber, çocuk seviyesine uygunsuz tedris, dar zümre içinde muhafaza edilen bilgi ve kamusal istifadeye açılmamış ilmî birikim, dilin karşıt tarafını teşkil eder. Böylece Münif Paşa'nın metinleri, sadece olumlu bir maarif programı önermemekte aynı zamanda neyin tashih edilmesi gerektiğini işaret eden eleştirel bir kavramsal çerçeve de kurmaktadır (Akin, 1989; Kızılcık, 2011; Münif Paşa, 1279).

Münif Paşa'nın kullandığı kavramları tek tek açıklamak tek başına yeterli değildir; bu kavramların birbirleriyle kurduğu ilişkiyi de dikkate almak gerekir. “Malûmât-ı nâfia” muhtevaya, “sehl-i ibare” dile, “tedric” usule, “intişâr-ı maârif” dolaşıma, “terakki” ise bu sürecin toplumsal neticesine işaret eder. Her biri kendi başına anlamlı olmakla birlikte, asıl işlevini diğerleriyle kurduğu bütünlük içinde kazanır. Münif Paşa'nın maarif düşüncesinin tutarlılığı da bu noktada

ortaya çıkar. Bilgi seçilir, tertip edilir, uygun bir dille ifade edilir, doğru vasıtalarla yayılır ve nihayet kamusal faydaya dönüşür. Bu süreç, onun metinlerinde rastlantısal bir sıralama değildir; aksine bilinçli biçimde kurulmuş bütünlüklü bir zihnî yapı olarak belirir (Duran, 1986; Münif Paşa, 1279).

Eleştiri ve Teklif Arasında Münif Paşa'nın Islah Programı

Münif Paşa'nın maarif düşüncesinin kuvveti sadece kavramsal bir bütünlük kurmakla yetinmemesinde aranmalıdır. Onun metinlerinde yukarıda da ifade ettiğimiz faydalı bilgi, sehl-i ibare, tecdîc ve intişâr-ı maârif gibi kavramlar doğrudan doğruya uygulamaya dönük bir ıslah programına bağlanır. Mesele, yalnız neyin doğru olduğunu ortaya koymak değildir. Aynı zamanda bu doğrunun hangi kurumlar, hangi vasıtalar ve hangi usuller aracılığıyla hayata geçirileceğini de belirlemektir. Bu nedenle mektep, muallim, ebeveyn, cemiyet, mecmua, kütüphane ve umuma açık dersler teorik çerçevenin dışında kalmaz; bilginin toplumsal dolaşımını mümkün kılacak programın taşıyıcıları hâline gelir. Münif Paşa'nın maarif telakkisi, kavram ile tatbikat arasında köprü kuran müdahaleci bir düşünce olarak bu noktada belirginleşir (Budak, 2012; Doğan, 1986; Münif Paşa, 1279).

Söz konusu müdahaleci yaklaşım, mevcut düzeni yalnız eleştirmekle kalmayıp onun yerine daha işlevsel bir düzen önerme çabasında da kendini gösterir. Çocukların seviyesine uygun öğretim, faydasız ezberin ayıklanması, muallimin ehliyeti, meslek ve sanatla irtibatlı ilimlerin öne çıkarılması, neşriyatın kamusal öğretime eklemlenmesi ve müşterek okuma mekânlarının teşviki birbirinden bağımsız tedbirler değildir. Aksine bunlar, bilginin cemiyet içinde daha geniş, daha etkili ve daha faydalı bir dolaşıma kavuşmasını hedefleyen ortak bir mantığın parçalarıdır. Bu yönüyle Münif Paşa'nın ıslah fikri, yalnızca kurumları artırmaya değil, bilginin işlevini yeniden tanımlamaya yönelik daha derin bir dönüşüm çağrısı taşımaktadır (Akın, 1989; Duran, 1986; İnceoğlu, 2008).

Münif Paşa'nın bu kavramsal dili, aynı zamanda bir öncelik sıralaması da üretir. Her bilginin aynı ağırlıkta olmadığı, her öğretim unsurunun aynı derecede lüzum taşımadığı ve her tartışmanın kamusal dolaşıma sokulmaya değer görülmediği açıktır. Bu sebeple onun maarif telakkisinde seçme, ayıklama ve tertip etme fiilleri tali değil kurucu bir işlev taşır. Faydalı bilgi, ancak doğru vasıtalarla ve uygun muhataplara yöneltildiği takdirde kamusal faydaya dönüşebilir aksi hâlde bilgi, ya dar bir zümrenin elinde mahfuz kalır yahut çocukların zihninde manası kavranmamış bir yük hâline gelir. Münif Paşa'nın ısrarla kaçınmak istediği iki uç da budur (Akın, 1989; Münif Paşa, 1279).

Bu noktada onun maarif düşüncesi, muhafaza ile intişar arasında bilinçli bir tercih yapar. Geleneksel bilgi birikiminin varlığı bütünüyle reddedilmez fakat bu birikimin olduğu gibi aktarılması da yeterli görülmez. Bilgi, yeni toplumsal şartlar içinde yeniden tertip edilmeli, istifadeye elverişli kılınmalı ve çağın ihtiyaçlarıyla temas ettirilmelidir. Bu yüzden Münif Paşa'nın metinlerinde ıslah, geçmiş tasfiye etmekten çok bilginin işlevini yeniden tayin etmek anlamına gelir. Onun yenilik anlayışını yüzeysel taklitten ayıran temel nokta budur. Mesele, yeni olanı almak değil; faydalı olanı seçerek toplumsal hayatta karşılık bulacak bir düzen içinde konumlandırmaktır (Budak, 2012; Doğan, 1986; Özgül, 2014). Ayrıca Münif Paşa'nın önerdiği maarif modeli, bilginin meşruiyetini yalnızca otoriteye değil, ürettiği toplumsal faydaya da dayandırır. Maarif modeli, Münif Paşa'nın modernleşme vizyonunda salt bir okuma yazma seferberliği veya devlet kademelerine memur yetiştirme aracı değil, eski ile yeni arasında bocalayan Osmanlı toplumunu aklın ve bilimin rehberliğinde kökten dönüştürecek yapısal bir "fikir terbiyesi" projesidir (Batır, 2004). Paşa'ya göre, Batı'nın ulaştığı medeniyet seviyesinin temelinde bilim, teknoloji ve eğitim yatmakta olup, yapılacak siyasi ve sosyal yeniliklerin kalıcılığı ancak halkın eğitilerek bilinçlendirilmesiyle sağlanabilir (Batır, 2004). Bu dönüştürücü

gücü tabana yaymak için eğitimi sadece elit bir zümreyle sınırlı tutmamış; idadi seviyesinde kız okulları açmış, sağır-dilsizler ve ââmâlar için özel eğitim kurumlarının tesis edilmesine öncülük ederek dezavantajlı kesimleri de bu aydınlanma sürecine dâhil etmiştir (Sona, 2021). Darülfünun, Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye Mektebi gibi yükseköğretim kurumlarının açılmasında ve yeniden düzenlenmesinde oynadığı kilit rolün yanı sıra, bilimi halka ulaştırmak amacıyla Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'yi kurmuş ve Türkçe'nin ilk bilimsel dergisi olan Mecmûa-i Fünûn'u adeta halka açık bir okul işleviyle hayata geçirmiştir (Batır, 2004). Akli hür bir toplum inşa etme hedefi doğrultusunda, okuma-yazmayı kolaylaştırmak adına harflerde hareke kullanılması ve harflerin ayrı yazılması gibi alfabe değişikliği tekliflerini dahi gündeme getirerek köklü gelenekleri sorgulamaktan çekinmemiştir (Batır, 2004). Eğitim vizyonunun bir diğer sacayağı olan tercüme faaliyetlerini ise salt bir metin aktarımı olarak değil, topluma yepyeni ufuklar açacak pedagojik bir eylem olarak değerlendirmiş; Batılı düşünürlerden yaptığı çevirilerle "vatancılık", "toplumsal ahlak" ve "kadın eğitimi" gibi dönemine göre son derece ilerici ve modern kavramları Osmanlı fikir hayatına bizzat entegre etmiştir (Batır, 2004; Sona, 2021). Bu yaklaşımın temelinde, bilginin toplumsal işlevine dayanan pragmatik bir maarif anlayışı bulunmaktadır. Bir bilginin değerini belirleyen şey, sadece kadimliği yahut resmî olarak tedris edilmesi değildir; aynı zamanda toplum hayatında ne işe yaradığı, hangi sahada inkişaf sağladığı ve hangi ihtiyaca cevap verdiğidir. Bu yaklaşım, onun maarifi salt normatif bir alan olarak değil sonuçları üzerinden de değerlendirilen faal bir saha olarak düşündüğünü göstermektedir. Böylece ilim, tedris ve terakki arasındaki bağ, yalnız teorik değil aynı zamanda toplumsal tecrübe tarafından sınanan bir bağ hâline gelir (Cunbur, 1964b; Münif Paşa, 1279).

Bu nedenle Münif Paşa'nın ıslah fikri sadece eksikleri teşhis eden bir tenkit dili olarak kalmaz. Aynı zamanda neyin korunacağı, neyin ayıklanacağı ve neyin yeniden tertip edileceği konusunda ölçü koyan kurucu bir programa dönüşür. Amaç eski bilgi birikiminin bütünüyle tasfiyesi de değildir. İstifadeye elverişli kısımlarının çağın ihtiyaçlarına göre yeniden işlenmesi, öğretimin muhatabın seviyesine uygun hâle getirilmesidir. Neşriyatın çoğaltılması yani sadece niceliğinin artırılması değil malûmât-ı nâfianın özenle seçilerek dolaşıma sokulması bu programın başlıca unsurlarıdır. Böylece Münif Paşa, maarifi ne salt muhafaza ne de salt yenilik adına yıkım ve yığın mantığıyla ele alır. Onun teklif ettiği şey, bilginin toplumsal işlevini esas alan ayıklayıcı ve yeniden kurucu bir ıslah tasavvurudur (Budak, 2012; Münif Paşa, 1279; Özgül, 2014).

Sonuç

Bu makale, Münif Paşa'nın maarif düşüncesinin Osmanlı modernleşmesi bağlamında yalnızca mektep teşkilâtı, çocuk terbiyesi veya öğretim usullerine indirgenemeyeceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Onun metinleri birlikte değerlendirildiğinde, maarifin bilginin seçimi, düzenlenmesi ve tedrise elverişli hâle getirilmesi süreciyle ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sürecin, bilginin uygun vasıtalarla dolaşıma sokulması ve kamusal faydaya dönüştürülmesini hedefleyen bütünlüklü bir program niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan onun maarif telakkisi, kurumsal eğitim tarihinin dar sınırlarını aşarak, bilginin toplum içindeki hareketini, etkisini ve işlevini konu edinen daha geniş bir çerçeveye yerleşmektedir.

Münif Paşa'nın düşüncesinde bilgi, kendi başına değerli fakat hayattan kopuk bir birikim olarak bırakılmaz. Bilginin değeri yalnızca doğruluğu ya da kadimliğiyle belirlenmez. Aynı zamanda kime hitap ettiği, nasıl ifade edildiği, ne kadar anlaşılır olduğu ve toplumsal hayatta ne tür bir karşılık ürettiği de belirleyicidir. Bu yüzden onun metinlerinde faydalı bilgi fikri, pedagojik bir tercih olmaktan çok daha fazla anlam taşır. Fayda, burada sırf teknik veya meslekî yarara indirgenmiş dar bir pragmatizm değildir. Fakat cemiyet hayatıyla teması bulunmayan, muhatabın zihnine nüfuz etmeyen ve inkişaf doğurmayan bir bilgi biçiminin de hakiki kıymetine

ulaşamayacağı açıktır. Münif Paşa'nın ısrarla kurduğu rabita, tam da bu noktada belirir. İlim, öğretim, neşriyat ve terakki aynı düşünce zincirinin farklı halkalarıdır.

Bu çerçevede Münif Paşa'yı ayırt edici kılan temel vasıf, maarifi muhteva, usul ve dolaşım boyutlarıyla birlikte düşünmesidir. Bu nedenle hangi bilginin öğretileceği, nasıl öğretileceği, hangi vasıtalarla yayılacağı ve hangi toplumsal faydaya bağlanacağı soruları birbirinden ayrılmaz. Çocuğun zihin seviyesine uygun tadrîc, muallimin ehliyeti, ebeveynin sorumluluğu, devletin himayesi, telif ve tercüme siyaseti, Mecmûa-i Fünûn gibi neşriyat mecraları, kütüphane ve kıraathane teşebbüsleri, umuma açık dersler ve kamusal erişim fikri bu sebeple birbirinden bağımsız başlıklar değildir. Bunların tümü, bilginin toplum içinde daha geniş, daha etkili ve daha faydalı bir dolaşıma kavuşmasını hedefleyen ortak bir maarif mantığına bağlanmaktadır.

Makalenin vardığı başlıca sonuçlardan biri, Münif Paşa'nın eğitim meselesini yalnız öğretim kurumlarının ıslahı çerçevesinde ele almadığıdır. O, mevcut tedris düzenini değerlendirirken yalnızca yöntem sorununa işaret etmez; muhteva sorununu da aynı açıklıkla görünür kılar. Çocukların mânası kavranmaksızın ezberletilen sarf, nahiv, mantık ve meânî kaideleriyle meşgul edilmesine yönelttiği tenkit yalnız pedagojik bir itiraz değildir. Bu eleştiri, bilginin yanlış tertibine, yanlış zamanda ve yanlış surette verilmesine yönelmiş daha derin bir müdahaledir. Sonuç olarak Münif Paşa'da tadrîcılık de basit bir kolaylaştırma tekniği olarak kalmaz. Bilginin zihni hazırlık, yaş, istidat ve ileride üstlenilecek meslekî-toplumsal rol dikkate alınarak yeniden sınıflandırılmasını gerektiren bir usul fikrine dönüşür. Burada maarif, bilgi yığan bir tekrar mekanizması olmayıp istikbale dönük insan yetiştirme düzenidir.

Bununla birlikte, Münif Paşa'nın ilim, sanat ve sanayi arasında kurduğu ilişki, onun maarif tasavvurunun toplumsal derinliğini göstermektedir. En sıradan görünen zanaatların ve mesleklerin dahi ilmî esaslara dayandığını söylemesi, bilgiyi seçkin çevrelere mahsus süsleyici bir sermaye olarak görmediğini açıkça ortaya koyar. Böylece, maarifi iktisadî ve içtimai inkişafın asli unsurlarından biri hâline getirir. Sanatın ıslahı, üretici kudretin artması, meslek erbabının maharet kazanması, memleketin mamur hâle gelmesi ve servetin çoğalması, onun nazarında doğrudan doğruya ilim ve maarifin yayılmasıyla irtibatlıdır. Dolayısıyla terakki, Münif Paşa'da ne yalnız bürokratik düzenleme ne de sırf düşünsel bir aydınlanmadır. Terakki bilginin toplumsal yapı içinde fiilî tesir meydana getirmesiyle anlam kazanan çok katmanlı bir inkişaf modelidir.

Aynı şekilde bu makale, Münif Paşa'nın neşriyat anlayışının da tali değil merkezi bir önem taşıdığını göstermek istemektedir. Mecmûa-i Fünûn yalnız yeni bilgilerin toplandığı bir dergi değildir. Faydalı bilginin sehl-i ibare ile kamusal dolaşıma sokulduğu, seçildiği, sınırlarının çizildiği ve meşruiyetinin kurulduğu bir maarif vasıtasıdır. Burada önemli olan husus, popüler bilim dilinin basitleştirici unsur olarak değil faydalı bilginin daha geniş toplumsal çevrelerle buluşturulmasını mümkün kılan kurucu bir anlatım sistemi olarak ortaya çıkmasıdır. Sehl-i ibare talebi yalnız üslûp sadeleştirmesinden ibaret olmayıp muhatabın bilgiye iştirakinin ön koşuludur. Telif ve tercümenin aynı yayın siyaseti içinde tamamlayıcı araçlar hâlinde düşünülmesi de bunu teyit eder. Münif Paşa'nın neşriyat anlayışı, esasen bilginin içerik, dil ve dolaşım bakımından kamusal istifadeye uygun hâle getirilmesi meselesidir.

Bu bağlamda dinî ve gündelik siyasî polemiklerin mecmua dışında tutulması da kayda değerdir. Bu tercih, çoğu kez yüzeysel bir tarafsızlık iddiası gibi okunabilirse de daha derinde, maarife tahsis edilmiş bir kamusal alan kurma girişimi olarak anlaşılmalıdır. Münif Paşa'nın amacı, her tür tartışmaya açık sınırsız bir fikir pazarı kurmak değildir. Onun kurmak istediği alan, müşterek istifadeye elverişli bilginin disipline edilmiş bir dolaşım alanıdır. Bu durum, onun bilgi siyasetinin seçici niteliğini açıkça gösterir. Bilginin yalnız yayılması değil neyin yayılmaya değer görüldüğü, neyin dışarıda bırakıldığı ve hangi muhataplara hangi dil ve tertiple yöneltildiği de bu

programın ayrılmaz parçasıdır. Böylece maarif hem içerik seçen hem de kamusal dolaşımı düzenleyen bir tasarruf biçimi hâline gelir.

Bu çalışmanın teklif ettiği temel okuma, Münif Paşa'yı yalnız “modern eğitimci”, “maarif nâzırı” yahut “çok yönlü Osmanlı aydını” sıfatlarıyla anmanın açıklayıcı olmakla birlikte yeterli olmadığını da göstermektedir. Daha isabetli olan onu bilginin toplumsal işlevi üzerine sistemli biçimde düşünen bir mütefekkir olarak değerlendirmektir. Çünkü onun metinlerinde dağınık gibi görünen başlıklar, dikkatle okunduğunda kendi içinde son derece tutarlı bir kavramsal örüntü meydana getirir. Malûmât-ı nâfia muhtevayı, sehl-i ibare dili, tadrîc öğretim usulünü, intişâr-ı maârif dolaşımı, terakki ise bütün bu sürecin toplumsal neticesini karşılar. Münif Paşa'nın düşüncesinin asıl kuvveti, bu kavramları tek tek kullanmasında değil onları birbirine bağlayan mantıksal ve tarihsel bütünlükte aranmalıdır.

Bu sonuç, literatür bakımından da önemlidir. Münif Paşa üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmı onun eğitimci yönünü, çocuk terbiyesine dair görüşlerini, Mecmûa-i Fünûn'daki rolünü yahut çok yönlü entelektüel şahsiyetini haklı olarak öne çıkarmıştır. Ancak bu makale, söz konusu katkıların yanına yeni bir vurgu eklemektedir: Münif Paşa'da maarif, esas itibarıyla bilginin toplumsal dolaşımı meselesidir. Bu, onun neşriyat siyasetini, öğretim anlayışını, kamusal ders fikrini, kütüphane ve kıraathane teşebbüslerini ve faydalı bilgi ısrarını tek bir düşünsel ekseninde bir araya getirmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece Münif Paşa'nın metinleri, yalnız Tanzimat devrinin reformcu dili içinde değil Osmanlı bağlamında kamusal bilginin erken teorik çerçevelerinden biri olarak da yeniden okunabilir.

Son olarak, Münif Paşa'nın düşüncesi günümüz açısından da tarihsel bir merak nesnesi olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bugün de bilgi ile toplum arasındaki mesafe, uzmanlık dili ile kamusal erişilebilirlik arasındaki gerilim ve eğitimin içerik sorunu canlılığını korumaktadır. Ayrıca fayda ile ezber arasındaki ayırım ile bilginin meşruiyetinin otoriteye mi yoksa ürettiği kamusal değere mi dayanacağı meselesi önemini sürdürmektedir. Bu nedenle Münif Paşa'nın metinleri, sadece Osmanlı maarif tarihinin bir durağını aydınlatmakla kalmaz. Aynı zamanda bilginin nasıl seçileceği, kimler için üretileceği, nasıl tercüme edileceği, ne şekilde dolaşıma sokulacağı ve hangi şartlarda toplumsal faydaya dönüşeceği gibi meseleler hakkında çağdaş tartışmalar için de tarihsel bir düşünme zemini sunar. Onun ısrarla vurguladığı hakikat bugün de geçerliliğini kaybetmiş değildir. Bilgi ancak anlaşılır kılındığında, erişilebilir hâle getirildiğinde, kamusal dolaşıma girdiğinde ve müşterek hayat üzerinde tesir ürettiğinde hakiki kıymetine ulaşır.

Bibliyografya

- Akın, A. (1989). Münif Efendi'nin “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân” adlı makalesi hakkında bir çalışma. *Erdem* 5(14), 517-548.
- Akın, A. (1999). Münif Paşa ve Türk kültür tarihindeki yeri. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aykanat, M., & Ülker, İ. (2024). Osmanlı hukuk eğitiminde hukuka giriş dersi ve ders kitapları. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1463-1498.
- Batır, B. (2004). *Türk eğitim reformunda bir isim: Mehmet Tahir Münif Paşa*. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi (2), 11-24.
- Budak, A. (2012). *Münif Paşa batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını*. Bilge Kültür Sanat.

- Cunbur, M. (1967). İlk dernek kütüphanemiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 16(1), 2-9.
- Cunbur, M. (1964a). Münif Paşa lâyihası ve değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 223-231.
- Cunbur, M. (1964b). Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri. *Belleten*, 2(6), 691-700.
- Doğan, İ. (1986). *Tanzimatın iki ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İz Yayıncılık.
- Duran, R. (1986). Mehmet Tâhir Münif Paşa: Hayatı ve felsefesi. *Erdem*, 2(6), 801-850.
- Eren, İ. (1973). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin faaliyet ve tesirleri. *Türk Tarih Kongresi*, 689-693.
- Güneş, S., & Yılmaz, B. (2024). Entelektüel bir kişilik olarak Münif Paşa ve Türk kütüphaneciliğindeki yeri. *Bilgi Yönetimi*, 7(1), 70-84.
- Işıl, Y. (1986). *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- İhsanoğlu, E. (1987). Modernleşme süreci içinde Osmanlı Devleti'nde ilmî ve meslekî cemiyetleşme hareketlerine genel bir bakış. İçinde E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı ilmî ve meslekî cemiyetleri* (ss. 1-42). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İnceoğlu, F. S. (2008). Münif Paşa: İntişâr-ı ulûm u maârifeye adanmış bir ömür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 629-652.
- Kızılcık, A. (2011). Münif Paşa'nın Arapça öğretimine yaklaşımı. *Şarkiyat Mecmuası*, (13), 176-185.
- Mermutlu, B. (2000). Türkçe'de yayımlanmış ilk felsefe eseri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 41-52.
- Münif Paşa. (1279). Ehemmiyet-i terbiye-i sıbyân. *Mecmûa-i Fünûn*, (5), 176-185.
- Münif Paşa. (1299). *Medhal-i ilm-i hukuk*. Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası.
- Özgül, M. K. (2014). *XIX. asrın benzersiz bir politeknîği: Münif Paşa*. Dergâh Yayınları.
- Sona, İ. (2021). Dünya toplumlarının yaşamlarına dair bir tercüme: Münif Paşa'nın Âdât-ı Ümem'i. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 313-335.
- Tansel, F. A. (1953). Arap harflerinin islâhı ve değiştirilmesi hakkında ilk teşebbüsler ve neticeleri. *Belleten*, 17(66), 223-249.
- Yılmaz, M. (2018). 19. Yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti'nde çeviri faaliyetleri üzerine. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 93-104.
- Yurtoğlu, B. (2022). Mecmûa-i İber-i İntibâh ve Osmanlı popüler bilim dergileri arasında ilk polemikler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 23(1), 103-125.

<i>Etik Beyanı:</i>	Bu çalışma, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Araştırma, Münif Paşa'nın yayımlanmış eserleri ile kamuya açık akademik kaynakların incelenmesine dayanan belge temelli bir tarih araştırmasıdır. Çalışma insan katılımcılar, deney hayvanları veya kişisel veriler içermediğinden etik kurul izni ve bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
<i>Destek / Finansman Beyanı:</i>	Bu araştırmayı desteklemek için hiçbir dış fon kullanılmamıştır.
<i>Yapay Zekâ (AI) Kullanımı Beyanı:</i>	Bu makalenin hazırlanma sürecinde üretken yapay zekâ araçlarından bazı cümlelerin dilsel olarak gözden geçirilmesi, İngilizce başlık ve özetin oluşturulması ile sınırlı ölçüde yazım denetimi amacıyla yararlanılmıştır. Yapay zekâ tarafından üretilen hiçbir içerik doğrulama sürecinden geçirilmeden doğrudan kullanılmamıştır. Kaynak kontrolü, akademik değerlendirme, yorumlama ve nihai yazım sorumluluğu bütünüyle yazara aittir.
<i>Telif Hakkı ve Lisans:</i>	© 2026 Yazar. Bu makale, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) hükümleri uyarınca dağıtılmaktadır. Bu lisans, orijinal yazar(lar)a ve kaynağa uygun şekilde atıfta bulunulması, lisansa bir bağlantı verilmesi ve yapılan değişikliklerin belirtilmesi koşuluyla, kullanıcıların materyali ticari olmayan amaçlarla paylaşmasına ve uyarlamasına izin vermektedir. Ticari kullanım için telif hakkı sahibinden izin alınması gerekir. Lisansın bir kopyası https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/ adresinde mevcuttur.

